

Maatalousyrittäjien toimeentulotuen hakemiseen vaikuttavat tekijät

Fenomenografinen tutkimus toimeentulotuen alikäytöstä

Mari Saarinen

Pro gradu – tutkielma

Sosiaalityö

2017

Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Työn nimi: Maatalousyrittäjien toimeentulotuen hakemiseen vaikuttavat tekijät: Fenomenografinen tutkimus toimeentulotuen alikäytöstä

Tekijä: Saarinen Mari

Koulutusohjelma/oppiaine: Sosiaalityö

Työn laji: Pro gradu -työ Sivulaudaturtyö__ Lisensiaatintyö__

Sivumäärä: 63 + 1

Vuosi: 2017

Tiivistelmä:

Maatalouden kannattavuus on laskenut viime vuosina hälyttävästi ja maatalousyrittäjien palkka on laskenut kolmasosaan tavoitteesta. Helpotusta vaikeaan taloudelliseen tilanteeseen voisi saada hakemalla viimesijaista toimeentulotukea, mutta maatalousyrittäjien kohdalla tuen laskennalliset edellytykset eivät aina täyty. Tutkielman tarkoituksena oli kuvata maatalousyrittäjien toimeentulotukeen liittyviä käsityksiä ja kokemuksia.

Tutkielman aineisto koostuu 30 maatalousyrittäjän kirjoitelmasta, jotka on kerätty avoimella kirjoituspyynnöllä. Tutkielmassa on käytetty aineiston analysoinnissa fenomenografista menetelmää, joka mahdollistaa yksittäistenkin tekijöiden esiin nostamisen. Tulosten kehystenä on käytetty toimeentulotuen alikäyttöön vaikuttavien tekijöiden interaktiivista mallia. Alikäytöllä viitataan tuen hakematta jättämiseen, vaikka siihen on laillinen oikeus. Toimeentulotuen alikäyttöön vaikuttavat tekijät voidaan interaktiivisen mallin mukaan jakaa sosiaaliturvajärjestelmän, viranomaisen ja asiakkaan tasoille, ja tekijät ovat vuorovaikutuksessa keskenään.

Aineiston perusteella toimeentulotuen hakemiseen vaikuttavat maatalousyrittäjien kohdalla tekijät kaikilta kolmelta tasolta. Sosiaaliturvajärjestelmän tasolla merkittävien tekijä on tiedon puute tuesta ja oikeudesta tukeen. Merkittävä osa maatalousyrittäjistä koki, ettei heillä yrittäjinä ole oikeutta toimeentulotukeen tai tuen saaminen on kohtuuttoman vaikeaa. Viranomaistasolla tekijät liittyivät maatalousyrittäjien kokemaan kohteluun ja palvelun laatuun. Maatalousyrittäjät kokivat, ettei heitä oteta sosiaalipalveluissa vakavasti eikä heidän tilannettaan selvitetä riittävästi. Toimeentulon kanssa painuvia maatalousyrittäjiä neuvotaan lopettamaan yritystoiminta ja siirtymään työttömäksi työnhakijaksi. Asiakkaan yksilölliset tekijät liittyivät jaksamisen ongelmiin sekä taloudellisen tilanteen aiheuttamaan häpeään ja toimeentulotuen hakemisen stigmaan. Tulokset kertovat, että maatalousyrittäjät ovat valitsemansa elinkeinon vuoksi haasteellisessa asemassa. Järjestelmä ohjaa maatalousyrittäjiä työttömiksi työnhakijoiksi, luopumaan yritystoiminnasta ja omaisuudesta.

Avainsanat: maatalousyrittäjät, sosiaalityö, toimeentulotuki, asiakkaat, fenomenografia

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi

Suostun tutkielman luovuttamiseen Lapin maakuntakirjastossa käytettäväksi

(vain Lappia koskevat)

Sisällys

1 Johdanto	1
2 Maaseutu toimintaympäristönä.....	4
2.1 Maaseutu fyysisenä ja sosiokulttuurisena tilana	4
2.2 Sosiaalityö maaseudulla	6
2.3 Toimeentulotukityö osana sosiaalityötä	10
3 Maatalousyrittäjä toimeentulotuen asiakkaana	13
3.1 Maatalouden kannattavuuden ongelmat	13
3.2 Yrittäjän toimeentulotuen oikeudelliset perusteet	15
3.3 Perusoikeuksien merkitys	18
3.4 Tulokinnon kehiksenä toimeentulotuen alikäytön interaktiivinen malli	22
4 Tutkimuksen tarkoitus ja toteutus	27
4.1 Tutkimuksen tarkoitus ja tutkimuskysymys.....	27
4.2 Fenomenografinen menetelmä	28
4.3 Aineiston keruu ja analysointi.....	30
4.4 Tutkimuksen eettisyys.....	32
5 Tulokset	35
5.1 Maatalousyrittäjä sosiaaliturvajärjestelmän ulkopuolella.....	35
5.2 Viranomaisen toimintaa ja toimimattomuutta.....	41
5.3 Yksilöllisten tekijöiden vaikutus tuen hakemiseen	46
5.4 Johtopäätökset.....	53
6 Pohdinta.....	57
Lähteet.....	59
Liite	64

Kuvioluettelo

Kuvio 1. Wim van Oorschotin (1995) toimeentulotuen alikäyttöön vaikuttavien tekijöiden interaktiivinen malli	24
Kuvio 2. Toimeentulotuen hakemiseen vaikuttavien tekijöiden muodostuminen aineistossa.....	32
Kuvio 3. Maatalousyrittäjien käsityksiä ja kokemuksia järjestelmän vaikutuksesta toimeentulotuen hakemiseen.....	35
Kuvio 4. Maatalousyrittäjien käsityksiä ja kokemuksia viranomaistason vaikutuksista toimeentulotuen hakemiseen.....	41
Kuvio 5. Maatalousyrittäjien käsityksiä ja kokemuksia yksilöllisten tekijöiden vaikutuksesta toimeentulotuen hakemiseen.	47

1 Johdanto

”Tiukkaa on ollut ja tulee olemaan, joskus sanon lapsille aamuisin että syökää koulussa hyvin. Sillä kotona ei tänään ole lämmintä ruokaa.”(K29)

Maatalouden kannattavuuden ongelmat ovat olleet julkisen keskustelun aiheena muutamien vuosien ajan. Maatalousyrittäjät itse ovat pyrkineet nostamaan toimeentulon ongelmia esille muun muassa traktorimarssilla, joka keräsi noin 500 traktoria ja muutamia tuhansia mielenosoittajia Helsingin Senaatintorille 11.3.2016. Maatalouden kannattavuuden ongelmien taustalla olevat syyt ovat pääosin kansainvälisiä rakenteellisia ongelmia, mutta myös kotimaisilla päätöksillä on ollut vaikutusta kannattavuuteen. Alhaiset tuottajahinnat, kotimaisten markkinoiden monopolit sekä ulkomaankaupan pysähtyminen ovat yhdessä laskeneet maatalousyrittäjien tuloja siten, että vuonna 2015 maatalousyrittäjät ansaitsivat vain noin 5 euroa työtunnilta. (Luke.)

Maatalousyrittäjien kokema taloudellista ahdinkoa on yleisessä ja poliittisessa keskustelussa käsitelty lähinnä maatalouden ongelmana, eikä tilannetta ole tarkasteltu esimerkiksi sosiaalisena ongelmana. Maatalousyrittäjien ongelmien monimuotoisuus kävi ilmi lisalmen sanomien 10.4.2015 julkaisemasta artikkelista, jossa kuvataan Ylä-Savon alueen tilannetta. Talousahdinkoon joutuneille maataloilta esitettiin maaseutuasiamiehen myöntämää erillistä 150 euron kriisitukea. Tuen oli tarkoitus olla vaihtoehto toimeentulotuelle niille tiloille, joiden kohdalla toimeentulotuen laskennalliset ehdot eivät täyty. Toimeentulotuen laskennassa maatalousyrittäjät ovat hankalassa asemassa, sillä toimeentulotuen tulo- ja menolaskelmien vuoksi maatalousyrittäjä saattaa jäädä toimeentulotuen ulkopuolella, vaikka käytännössä yrittäjäperheellä ei ole rahaa ostaa ruokaa.

Tutkielman teko sijoittuu samalle ajankohdalle, kun toimeentulotuen perusosan käsittely siirtyi kunnilta Kansaneläkelaitoksen käsiteltäväksi vuoden 2017 alusta. Siirrolla pyrittiin yhdenmukaistamaan toimeentulotuen myöntämiskäytäntöjä ja tekemään toimeentulotuen hakeminen helpommaksi ja siten vähentämään toimeentulotuen alikäyttöä (Sosiaalibarometri 2016). Toimeentulotuen alikäytöllä tarkoitetaan tilannetta, jossa

tukeen oikeutettu ei hae toimeentulotukea. Alikäyttö voidaan jakaa tiedostettuun ja tiedostamattomaan alikäyttöön, jolloin kyse on siitä, tietääkö yksilö olevansa oikeutettu toimeentulotukeen ja voivansa hakea sitä tarvitessaan. (Virjo 2000; Kuivalainen 2007). Toimeentulotuen alikäyttö voidaan jakaa myös ensisijaiseen ja toissijaiseen alikäyttöön, jossa ensisijaisen alikäytön syynä on, ettei tukea haeta lainkaan. Toissijaisena alikäytönä nähdään tilanteet, joissa hakija hakee tukea, mutta ei jostain syystä saa sitä. (van Oorschot 1995, 2.)

Toimeentulotuen ja muiden harkinnanvaraisten sosiaaliturvaetuuksien alikäyttöä on tutkittu jonkin verran 2000-luvulla. Alikäytön tutkiminen on kuitenkin vaikeaa, sillä alikäytön todentamiseksi tarvitaan korkealaatuista rekisteröityä tietoa. Tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että toimeentulotukea hakevat vähiten omistusasunnossa asuvat, yrittäjät sekä pienillä paikkakunnilla asuvat ja vähän koulutetut. (Bargain ym. 2012; Kuivalainen 2007.) Toimeentulotuen alikäyttöä on tutkittu lähinnä asiakkaan henkilökohtaisten tekijöiden näkökulmasta, jolloin on pyritty selvittämään, millaiset henkilöt jättävät tuen hakematta. Wim van Oorschot (1995) kuitenkin esitti, että alikäyttöön johtavia tekijöitä tulee tarkastella myös sosiaaliturvajärjestelmän ja viranomaisten tasolta, jolloin paljastuu tekijöiden keskinäiset vuorovaikutussuhteet.

Tässä tutkielmassa tutkimuskohteena ovat maatalousyrittäjät, ja heidän käsityksensä ja kokemuksensa toimeentulotuen hakemisesta. Tutkielman tarkoituksena on selvittää, mitkä tekijät vaikuttavat toimeentulotuen hakemiseen maatalousyrittäjien kohdalla. Tutkimuksen menetelmänä on fenomenografia, joka mahdollistaa erilaisten tekijöiden esiin nostamisen aineistosta ja vahvasti aineistolähtöisen analyysin. Maatalousyrittäjiltä tai yrittäjiltä ei ole aiemmin kysytty, mitä mieltä he ovat toimeentulotuesta ja sen hakemisesta. Myöskään maaseudulla asuvien näkökulmaa toimeentulotukeen ei ole samalla tavalla aiemmin selvitetty. Vastaavien tutkimusten puutteen vuoksi on tärkeää, että tässä tutkielmassa aineisto ja siten maatalousyrittäjät itse kertovat, mitä he pitävät merkittävänä.

Tutkimuksen idea syntyi omasta kiinnostuksestani maaseutua ja maataloutta kohtaan. Olen koulutukseltani maatilatalouden agrobiologi (AMK) ja olen seurannut maaseudulla tapahtuvia muutoksia myös kotikunnassani. Sosiaalityön pro gradu -tutkielmaa suunnitelllessani koin tärkeäksi hyödyntää tietojani ja kokemustani maaseudusta ja maataloudesta sosiaalityön tutkimuksessa. Tutkijana tarkoitukseni on tässä työssä olla tulkkina maatalousyrittäjien ja sosiaalityön välisessä dialogissa. Sosiaalityön opiskelijana minulla on vahva usko sosiaaliturvajärjestelmäämme sekä sosiaalioikeudellisen opintosuuntauksen kautta sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen. Tämän työn avulla on mahdollista edistää keskustelua toimeentulotuen hakemisen haasteista erityisesti yrittäjien kohdalla sekä sosiaalityön kasvavasta tarpeesta maaseudulla.

Tutkielman teoreettinen osuus muodostuu luvun 2 maaseudun asukkaiden ja sosiaalityöntekijöiden toimintaympäristön erityispiirteistä ja luvun 3 toimeentulotuen hakemiseen vaikuttavista oikeudellisista tekijöistä. Toimeentulotuen alikäyttöön perehdytään tarkemmin luvussa 3.4. Tutkimuksen tarkoitus ja fenomenografinen menetelmä sekä aineiston keruutapa ja analysoinnin vaiheet tässä tutkielmassa käsitellään luvussa 4. Luvussa 5 esitetään aineiston analysoinnin tulokset kuvauskategorioiden avulla, jotka vastaavat tutkielman tutkimuskysymyksen. Tulosten johtopäätökset esitetään alaluvussa 5.4 ja tutkielman pohdintaluvussa 6 arvioidaan tutkielman onnistumista ja tulosten hyödyllisyyttä.

2 Maaseutu toimintaympäristönä

2.1 Maaseutu fyysisenä ja sosiokulttuurisena tilana

Tutkielmani kohteena olevat maatalousyrittäjät ovat maaseudun perinteisiä toimijoita, ja vaikka ensisijaisena tavoitteenani oli tutkia maatalousyrittäjien toimeentulotukea, sisälsi tutkielmani alusta asti myös pyrkimyksen tehdä maaseutua näkyväksi. Maaseutu on tutkimieni maatalousyrittäjien jokapäiväinen toimintaympäristö, joka ohjaa päivittäisiä tekoja ja sitoo heidät vahvasti kyseiseen paikkaan ja ympäristöön. Pilvi Hämeenahon (2014, 30) mukaan maaseutu on myös sosiokulttuurinen tila, joka sitoo siellä asuvat tiettyyn paikalliseen kulttuuriin ja sen myötä rakentuvaan elämäntapaan.

Tarkastelen aluksi maaseutua maantieteellisenä ja fyysisenä tilana, jossa maatalousyrittäjät asuvat. Tilastokeskuksen tilastollisen kuntaryhmitelmän mukaan Suomessa on ollut 214 maaseutumaisista kuntaa vuonna 2010. Samana vuonna taajaan asuttuja kuntia oli 66 kappaletta, jolloin kunnassa on taajama, jossa asuu vähintään 200 asukasta. Tällöin kaupunkimaisia kuntia jäi 62 kappaletta, joissa vähintään 90 % väestöstä asuu taajamassa ja suurimman taajaman väkiluku on vähintään 15 000. Tilastokeskuksen mukaan kaupunkimaisissa kunnissa väkimäärä on noussut jatkuvasti ja vuonna 2014 noin 3 750 000 suomalaista asui kaupunkimaisissa kunnissa. Taajaan asuttuihin kuntiin ja maaseutumaisiin kuntiin, eli muualle kuin kaupunkeihin, on kotinsa tehnyt alle 2 miljoonaa suomalaista. Tämä ei kuitenkaan kerro kaikkea maaseudusta, sillä maaseutua on myös lähes kaikissa kunnissa, jotka tämän määritelmän mukaan eivät ole maaseutumaisia. Itseasiassa 95 prosenttia Suomen pinta-alasta on maaseutua ja kolmasosa suomalaisista asuu maaseudulla. (SVT.)

Maaseudulla asuvien ihmisten elämää, työtä ja elintapoja on tutkittu monin eri tavoin. Vaikka maaseutu on harvaanasutumpi kuin kaupunkiyhteisöt, voivat sosiaaliset suhteet olla hyvinkin tiiviitä (Giarchi 2007). Maaseudulla asuvat arvostavat yhteisöllisyyttä ja pitävät sitä yhtenä maaseutuasumisen parhaista puolista. Sosiaalinen pääoma voidaankin nähdä maaseudun vahvuutena ja resurssina taloudellisen ja fyysisen pääoman tavoin.

(Ponnekas ym. 2011, 57.) Sosiaalityön näkökulmasta kynnys avun hakemiseen tai anonymiteetin säilyttäminen voivat kuitenkin muodostua maaseudulla keskeisiksi asiakastyön haasteiksi. Maaseudulla sosiaalityöntekijä on usein osa yhteisöä ja erilaisia verkostoja, jolloin maaseutusosiaalityö on luonteeltaan henkilökohtaisempaa kuin kaupunkimaisemmassa ympäristössä. Sosiaalityöntekijä ja hänen asiakkaansa saattavat suoraan tai välillisesti tuntea toisensa, jolloin asiakkaiden kynnys hakea apua tai palveluja voi olla korkeampi. (Pugh & Cheers 2010, xii–xii.)

Elizabeth Randall ja Dennis Vance Jr. (2012, 194) ovat todenneet, että maaseudulla asuvilla on useita sellaisia arvoja, jotka vaikuttavat heidän haluunsa hakea apua sosiaalipalveluista. Tällaisia ovat esimerkiksi vahva itseluottamus, varovaisuus suhteissa ”ulkopuolisiin” ja korostunut perheen ja ystävyssuhteiden arvostus. Kohtalonusko, luonnon kanssa sopusoinnussa eläminen, perinteiden kunnioittaminen ja kova työnteko on myös todettu maaseudulla esiintyviksi arvoiksi. Itseluottamusta pidetään niin vahvana arvona maaseudulla, että avun hakeminen tunteita herättäviin huoliin nähdään usein merkinä heikkoudesta ja epätoivosta.

Eevi Jaakkola (2015) on tuoreessa väitöskirjassaan todennut, että syrjäisellä maaseudulla ikänsä eläneiden ikäihmisten asenteissa ja arvoissa on vahvana kulttuurisena perintönä omaksuttu toimijuus ja pärjäämisen eetos. Harri Jokirannan (2003, 5, 116) väitöskirjassa maaseudulla asuvien miesten selviytymisen kannalta merkittäviksi tekijöiksi on muodostunut työn arvoon kasvaminen, työlle oppiminen, ystäviin ja tulevaisuuteen luottaminen sekä elämä perheen arjessa. Elämäntilanteissa selviytyminen ja elämässä eteenpäin pääseminen edellyttävät, että periksi ei voi antaa. Oma halu ja päättäväisyys ovat vastoinikäymisessä merkittäviä voimavaroja.

Hämeenahon (2014, 187–189) mukaan idylliset käsitykset rauhallisesta, luonnonläheisestä ja paikkaan sidotusta elämästä maaseudulla tuntuvat kuitenkin väistyvän käytännön toimien ja ympäristön vaatimusten tieltä. Työ, lasten koulussa käynti, harrastukset ja sosiaalisten suhteiden ylläpito luovat tarpeen liikkumiselle, jolloin kulkeminen itsensä muodostaa arkeen vahvasti vaikuttavaa kiirettä. Usko siihen, että maaseudulla elämän rytmi on toisenlainen, on kuitenkin vahvana suomalaisten mielikuvissa. Maaseutua

korostetaan parempana asuinpaikkana suhteessa kaupunkimaiseen ympäristöön, vaikka käytännössä perheiden arkielämä sisältää hyvin paljon samaa asuinseudusta riippumatta.

Suomalainen maaseutu on kokenut monenlaisia rakenteellisia murroksia viime vuosikymmeninä. Maaseudun kehitykselle merkittävä käännekohta oli Suomen liittyminen Euroopan unionin jäseneksi vuonna 1995. EU-jäsenyyden myötä maatalouden tuottajahinnat ovat laskeneet, ja vaikka maataloustuet kompensoivat tulonmenetystä, on useiden maatilojen toiminta taloudellisesti kannattamatonta. Maatilojen määrä on vähentynyt, mutta tilojen koot ovat kasvaneet. Tämä tarkoittaa, että harvat maatilat viljelevät entistä suurempia pinta-aloja, ja pitävät entistä suurempia karjoja. (Puupponen 2009, 11.) Maatilayritykset ovat pääasiassa perheyrityksiä, jolloin yrittäminen on nuorena opittu tapa elää. Maaseudun yrittäjyyttä leimaa sitoutuminen asuinpaikkaan ja kotiseutuun, sillä yrittäjänä toimiminen on usein ainoa vaihtoehto järjestää toimeentulo maaseudulla.

2.2 Sosiaalityö maaseudulla

Maaseutusosiaalityön, kuten kaupunkisosiaalityönkin käsite, ovat suhteellisen uusia ja vakiintumattomia alueellisen yhteisösosiaalityön käsitteitä Suomessa (Roivainen 2016, 121). Maaseutusosiaalityöllä on pitkät perinteet Yhdysvalloissa, ja se tunnetaan laajemmin myös Australiassa ja Kanadassa. Richard Pugh ja Brian Cheers (2010, viii-xvi) toteavat, että maaseutusosiaalityö on vähemmän tunnettu sosiaalityön käytännön kenttä Euroopassa, koska maaseudun ongelmat eivät ole tarkastelun keskiössä pitkälle kaupunkistuneissa yhteiskunnissa.

Maaseutusosiaalityö ymmärretään kokonaisvaltaisena työskentelynä, jolla tarkoitetaan sosiaalityöntekijän tapaa työskennellä useiden eri asiakasryhmien ja sosiaalisten ongelmien parissa sekä usein käyttämällä erilaisia työtapoja. Maaseutusosiaalityö vaatii usein

sosiaalityöntekijän osallistumista laajemmin myös kunnan toimintaan ja päätöksentekoon, sillä eri aloilla tehtävät päätökset voivat vaikuttaa merkittävästi asukkaiden hyvinvointiin. (Pugh & Cheers 2010.)

Maaseutusosiaalityön määrittelyssä oleellista on erottaa työn tekijä työn kohteesta. Sosiaalipalvelut maaseudulla eivät eroa kaupunkien sosiaalipalveluista, eikä voida myöskään väittää, että asiakkaiden tarvitsemien palveluiden välillä olisi suuria eroja. Pugh ja Cheersin (2010) mukaan maaseutusosiaalityö erottuu kuitenkin kaupungeissa toteutettavasta sosiaalityöstä sosiaalisen kontekstin ja yhteisön merkityksen osalta. Maaseutusosiaalityössä työskentelevien tulee ottaa huomioon asiakkaiden ongelmien sosiaaliset ulottuvuudet. Suomessa suuri osa ihmisistä asuu maaseutu-, haja-asutus- tai reuna-alueilla. Pekka Karjalainen ja Marjaana Seppänen (2007, 130) toteavat, että sosiaalityön kaupunki- ja lähiötyyppiset toimintaorientaatiot eivät sovellu näille alueille suoraan, vaan tarvitaan maaseudun elinehdoista ja elämäntavoista syntyvää työ- ja toimintakulttuuria. Maaseudulla tehtävä sosiaalityö edellyttää maaseudun elämisehtojen tuntemusta ja kykyä soveltaa ammatillista tietoa ja valmiuksia maaseudun poikkeaviin olosuhteisiin.

Hämeenaho (2014, 200) korostaa, että alueellisten ja paikallisten vahvuuksien hyödyntäminen perustuu tietoon paikallisista asioista, tarpeista ja toimijoista ja se edellyttää paikallista hallintaa. Hyvinvointiin sijoittamista on myös palveluiden kehittäminen aidosti asiakaslähtöisesti. Esimerkiksi saavutettavuuden kysymyksiä maaseudulla tulisi pohtia palvelua tarvitsevien arjen tarpeiden näkökulmasta. Paikallisuuteen liittyvän tiedon hyödyntäminen on kuitenkin mahdotonta, jos palveluja ja henkilökuntaa keskittään palveluverkon toiminnan tehostamisen nimissä. Palvelujen tarjonnan sekä siihen liittyvän päätöksenteon etäännyminen paikalliselta tasolta heikentää viranomaisen mahdollisuuksia hyödyntää arkitietoa. Tämä arkitieto sisältää sekä yksityistä ja kokemusperäistä tietoa että virallista, esimerkiksi ammatillista tai poliittisen keskustelun kautta syntyntä tietoa.

Arja Kilpeläinen ja Marjo Romakkaniemi (2014, 145) ovat havainneet lappilaisen sosiaalityön pitkien välimatkojen pakottavan huomioimaan ihmiset kokonaisvaltaisesti heidän

arjessaan. Tämä edellyttää myös sosiaalityöltä kokonaisvaltaista ja yhteistyötä korostavaa työtettä muiden toimijoiden kanssa. Kotikäynneillä voidaan tuottaa lisää sosio-ekologista tietoa asiakkaan elinympäristöstä, jota ei voida saada muilla keinoin. Tälle kokonaisvaltaiselle työotteelle on ominaista epävirallisten ja virallisten verkostojen monikeroksisuus, jolloin ihmiset toimivat samanaikaisesti eri rooleissa.

Roger A. Lohmann ja Nancy Lohmann (2012, 315) korostavat kuitenkin, että maaseudulla toteutettava sosiaalityö on aivan tavallista sosiaalityötä. Hyvä sosiaalityön käytäntö on samanlaista paikasta riippumatta. Tämä saattaa olla syynä sille, miksi maaseutusosiaalityön käsite ei ole laajasti käytössä Suomessa. Tarja Kemppaisen ym. (2010, 61) mukaan Suomessa sosiaalialan kehittämistyössä on totuttu erottelemaan kunnat sen suhteen, tehdäänkö niissä yhdenmukaista vai eriytettyä sosiaalityötä. Yhdenmukaista sosiaalityötä tehdään kunnissa, joissa on vähän työntekijöitä, jolloin sosiaalityö on kokonaisvaltaista, eikä sosiaalityön tehtäväalueita eriytetä niitä erikseen hoitaville työntekijöille. Susan Murтын (2005, 132) mukaan palvelujen keskittämisen ja haja-asutusalueiden palveluiden vähenemisen myötä on kuitenkin käynyt niin, että alueet joille sosiaalipalveluja tuotetaan, ovat kasvaneet merkittävästi. Sen sijaan, että maaseutukunnalla olisi omat sosiaalityöntekijänsä, sosiaalipalvelut on usein keskitetty uuteen kuntakeskukseen, jossa ne on eriytetty eri sosiaalityöntekijöille. On myös mahdollista, että palvelut jalkautetaan kuntien eri osiin esimerkiksi kerran kuukaudessa.

Kuivalaisen (2013, 26) mukaan 1990-luvulla sosiaalityö oli pääsääntöisesti yhdenmukaista – kokonaisvaltaista – sosiaalityötä, jossa sama sosiaalityöntekijä vastasi alueellaan asiakkaidensa toimeentulotukeen, lastensuojeluun ja paikoitellen myös vammais- ja vanhushuolteen liittyvästä työstä. 2000-luvulla on vahvistunut sosiaalityön organisointi ikävaiheittain. Aikuissosiaalityöksi on alettu kutsua sitä työtä, jota tehdään kunnan sosiaalitoimistoissa aikuisväestön kanssa. Aikuissosiaalityössä painottuvat taloudellinen tuki ja toimeentuloon liittyvät kysymykset, ja sen keskeisenä sisältönä on toimeentulotuki.

Maaseutusosiaalityön määrittäminen saattaa olla vaikeaa, mutta on totta, että suuri osa sosiaalityöntekijöistä työskentelee edelleen alueilla, jotka erilaisilla tavoilla laske-

taan maaseudeksi (Lohmann & Lohmann 2012). Maaseutusosiaalityön käsitteen käyttäminen ei korosta maaseutusosiaalityön eroavaisuutta muusta sosiaalityöstä, vaan mahdollistaa sellaisten sosiaalisten ongelmien tutkimisen, jotka muutoin saattavat jäädä ilman sosiaalityön kontekstia. Esimerkiksi maatalouden rakennemuutokset ovat aiheuttaneet suuria muutoksia maaseudulla, mutta nämä ongelmat ovat olleet maatalouden ongelmia, ja siten niihin on pyritty vastaamaan maatalouspolitiikan keinoin. (Woods 2007, 2–3). Useat sosiaaliset ongelmat ovat kuitenkin nimenomaan maaseudun ongelmia, jolloin maaseutusosiaalityön käsitteen käyttäminen voi edistää näiden ongelmien tutkimista.

Maaseudulla asuvien elämäntilannetta ja palvelutarpeita voi menossa olevan rakennemuutoksen johdosta rinnastaa muiden vähemmistöjen asemaan. Vaikka ei täysin voida puhua sosiaalipolitiikan uudesta luokasta, on kuitenkin selvää, että ihmiset maaseutumaisen asuinpaikkansa perusteella joutuvat kantamaan huolta palvelujensa säilymisestä. Siksi onkin huolestuttavaa, että alueellisten hyvinvointipalveluiden eriarvoistumiseen aiotaan vastata palveluja standardisoimalla. Palvelujen samankaltaistuminen ei välttämättä enää nykyisessä monimuotoistuvassa yhteiskunnassa merkitse tasavertaisuuden toteutumista. Päinvastoin, lopputuloksena voi olla järjestelmälähtöinen näkökulma, joka ei huomioi kansalaislähtöisyyttä, elämäntilanteita tai asuinalueiden erilaisuutta. Tällöin järjestelmä itsessään tuottaa rakenteellista syrjintää. (Matthies ym. 2011, 76.)

Uusi sosiaalihuollon ammattihenkilölaki (817/2015) korostaa, että sosiaalihuollon ammatillisen toiminnan päämääränä on sosiaalisen toimintakyvyn, yhdenvertaisuuden ja osallisuuden edistäminen, yhdessä syrjäytymisen ehkäisemisen ja hyvinvoinnin lisäämisen kanssa. Sosiaalihuollon asiakkaalla on myös asiakaslain (812/2000) mukaan oikeus laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon ja hyvään kohteluun ilman syrjintää. Kunnalla on velvollisuus huolehtia, että jokaisen kuntalaisen oikeus välttämättömään huolenpitoon ja toimeentuloon turvataan. Nopean yhteiskunnallisen muutoksen ja eriarvoistumisen myötä sosiaalityön rooli on korostunut. Sosiaalityön merkitys vaikeisiin elämäntilantei-

siin, sosiaaliin ongelmiin ja syrjäytymisriskeihin vastaavana ammatillisena muutostyönä sekä sosiaalisia epäkohtia, ihmisten tarpeita ja organisaatioiden toimintaongelmia esiin nostavana raportoijana ja kehittäjänä kasvaa. (STM 2016, 34.)

Sosiaalityöllä on keskeinen rooli eri toimijoiden tarjoaman tuen ja palvelujen yhteensovittajana siten, että voidaan rakentaa toimivia kokonaisuuksia asiakkaiden tarpeisiin vastaamiseksi. Mutkikkaiden tilanteiden ratkaisemiseksi on tärkeää käynnistää nopeasti sektorirajat ylittävä, joustava yhteistyö. (STM 2016, 35) Maaseudulla sosiaalityön rooli palvelujen yhteensovittamisessa korostuu, sillä palvelut ovat usein hajautetut eri toimipisteisiin ja mahdollisesti siirretty ostopalveluksi. Sosiaalityöllä täytyy olla mahdollisuus toimia siitä huolimatta, että asiakas ei suoraan sovi olemassa olevaan palveluvalikkoon. Mitä heikommat yksilön voimavarat ovat sitä vahvempia tulee olla yksilön oikeuksien ja sosiaalityön auttamisvelvollisuuden (Sipilä 2011, 142).

2.3 Toimeentulotukityö osana sosiaalityötä

Vuoteen 2017 saakka toimeentulotuen käsittely oli kokonaisuudessaan kuntien sosiaalitoimen tehtävä. Vuoden 2017 alusta lähtien toimeentulotuen perusosa on kuitenkin siirretty Kansaneläkelaitoksen tehtäväksi ja toimeentulotuen täydentävä ja ehkäisevä osa kuntien tehtäväksi. Perusosan siirtoa Kelalle on perusteltu useilla tekijöillä. Perusteluina on käytetty esimerkiksi toimeentulotuen hakemisen helpottumista ja hakemiskynnyksen madaltumista. Toimeentulotuen hakeminen verkossa tai Kelan toimipisteessä nähdään vähemmän leimaavana kuin asioiminen pienen kunnan sosiaalitoimistossa. (Sosiaalibarometri 2016, 36.)

Tämä tutkielma sijoittuu ajallisesti toimeentulotuen Kelalle siirron alkuvaiheeseen, vuoden 2017 alkuun. Tästä syystä en käsittele siirtoa enempää, sillä tutkielmani ei käsittele siirron vaikutuksia toimeentulotuen hakemiseen. Toimeentulotuki maatalousyrittäjien kohdalla vaatii sosiaalityöntekijältä tai etuuskäsittelijältä erityisosaamista, ja yrittäjien toimeentulotukihakemukset ovatkin usein kohdennettu tietyille käsittelijälle. Toimeen-

tulotukityö kunnissa ennen Kelaan siirtoa on ollut aikuissosiaalityön tehtävä, ja perustoimeentulotuen käsittely on vienyt suuren osan varsinaisen sosiaalityön resursseista. Toimeentulotukiasiakkaiden lisääntyminen ja asiakkaiden haastavien elämäntilanteiden kanssa toimiminen ovat työllistäneet kuntien sosiaalityöntekijöitä, jolloin on epäilty, että kaikki asiakkaat eivät saa tarpeeksi aikaa ja oikeanlaista apua tilanteisiinsa. Huolena on ollut myös kuntien erilaiset käytännöt perustoimeentulotuen myöntämisessä, sillä toimeentulotukilakia ja lain tulkintaohjeita on voitu eri kunnissa tulkita hieman eri tavoin. (Sosiaalibarometri 2016, 35.) Maatalousyrittäjien näkökulmasta erilaiset käytännöt ovat voineet johtaa virheellisiin tulkintoihin sekä itse tukioikeuden että tuen saamisen edellytysten suhteen.

Ennen Kelasiirtoa toimeentulotukityö on ollut laajemmin osa sosiaalityötä, ja useimmissa kunnissa oli käytössä jonkinlainen toimeentulotukiasiakkaiden ”poiminta” sosiaalityön tai -ohjauksen pariin. Poiminnassa priorisoitiin useimmin nuoret sekä tulottomat toimeentulotuen hakijat. Pienemmällä paikkakunnilla poiminnan tarve ei ole ollut yhtä vahvaa, sillä asiakaskunta on tutumpaa ja henkilöstöresurssit saattoivat olla suuremmat. Suuremmilla paikkakunnilla vastuu hakijoiden tilanteiden ja tarpeiden ymmärtämisestä on etuuskäsittelijöillä, jotka vastaanottavat toimeentulotukihakemukset. (Saikku & Kuivalainen 2013, 124–127). Sosiaalityön näkökulmasta etuuskäsittelyn lisääntyminen on heikentänyt asiakkaiden asemaa, sillä paperilta on usein vaikea määritellä, minkälaista apua hakija voi olla vailla.

Etuuskäsittelijät eivät pääsääntöisesti ole sosiaalialan työntekijöitä, vaan toimistotyöntekijöitä, jolloin kelpoisuusvaatimuksena on kaupallinen koulutus. Etuuskäsittelyn henkilökunta on moninainen, esimerkiksi kunnan muista tehtävistä siirtyneitä ja pitkän työkokemuksen omaavia. Etuuskäsittelystä on tullut normi, jota ei kyseenalaisteta. Keskeinen kysymys on kuitenkin, miten varmistaa, että sosiaalityön tai -ohjauksen palvelua tarvitsevat saavat sitä. (Saikku & Kuivalainen 2013, 142.) Terveiden ja hyvinvoinnintoksen vuonna 2016 julkaisemassa raportissa todetaankin, että etuuskäsittely on kunnissa toteutettu kirjavasti. Toimeentulotuen myöntäminen on saattanut olla sosiaalityöntekijän tai etuuskäsittelijän tehtävä, usein riippuen kunnan koosta. Maaseutumaisissa kunnissa tehtiin enemmän yhdennettyä sosiaalityötä. Vain kolmannes tutkituista

kunnista on liittännyt toimeentulotukihakemukseen kohdan, jossa asiakas voi pyytää sosiaalityöntekijän tapaamista. Työntekijöiden mukaan tämä ei estä tapaamisen pyytämistä erikseen. Lisäksi todettiin, että toimeentulotuen hakeminen itsessään ei johda asiakkaan ja työntekijän kohtaamiseen, ei myöskään pitkittyneissä toimeentulotukiasiakkuuksissa. Niin sosiaalityöntekijät, kuin asiakkaatkin ovat jääneet kaipaamaan oikeaa sosiaalityötä. (Blomgren ym. 2016.)

3 Maatalousyrittäjä toimeentulotuen asiakkaana

3.1 Maatalouden kannattavuuden ongelmat

Suomalaisten maatalousyrittäjien taloudellinen tilanne on heikentynyt viime vuosina. Yrittäjätoiminnan kannattavuudesta kertovia tunnuslukuja on esimerkiksi kannattavuuskerroin, joka kuvaa maataloustulon kattavuutta yrittäjäperheen kustannuksiin nähden. Kun kannattavuuskerroin on 1.0, kokonaistuotto riittää kattamaan yrittäjäperheen palkan tekemästään työstä sekä muut yrittämisen kustannukset. Sama 1.0 kannattavuuskerroin ei kuitenkaan jätä yritykselle voittoa. Luonnonvarakeskuksen keräämien tilastotietojen mukaan maatalouden kannattavuuskerroin on vuonna 2015 ollut 0,32 ja samalla koko 2000-luvun alkaisin. Toisin sanoen yrittäjien palkka on ollut vain 32 prosenttia tavoitteesta, eli noin 5 euron tuntikorvaus tehdystä työstä. Samaan aikaan tuotosten ja tuotantokustannusten erotuksena laskettava tappio kasvoi 30 600 euroon. (Niemi & Ahlstedt 2015.)

Maatalouden kannattamattomuuden taustalla on useita erilaisia tekijöitä. Suomen elintarvikevienti on aina ollut erittäin riippuvainen Venäjän markkinoista, joten Venäjän markkinoiden sulkeutuminen vuonna 2014 aiheutti erityisesti meijerituotteiden kasaantumista kotimaahan ja tätä kautta maidon tuottajahintojen laskun. Suomessa elintarvikemarkkinoita ovat pitkään johtaneet saksalaiset elintarvikkeet. Kotimaisia tuotteita edullisemmat saksalaistuotteet, joko Lidlin tuotteina tai kotimaisten kauppaketjujen omina tuotemerkeinä, ovat laskeneet suoraan ja välillisesti myös kotimaisten elintarvikkeiden hintoja. Kotimaisen alkutuotannon haasteena on aina ollut maamme pohjoinen sijainti, joka yhtäältä eristää meidät Manner-Euroopan markkinoista, mutta aiheuttaa myös muita haasteita. Etelä- ja Keski-Eurooppaan verrattuna kasvukausi Suomessa on lyhyempi, jolloin kasvien suhteen voimme jäädä yhdestä jopa kolmeen satoa vuodessa muuta maailmaa jälkeen. Talven kylmyys ja pituus lisäävät myös muita kustannuksia. Eläinsuojien rakennus- ja ylläpitokustannukset ovat suuremmat kuin eteläisemmissä maissa, ja ne kuluttavat enemmän energiaa. (Niemi & Ahlstedt 2015.)

1990-luvun lamaan verrattuna maataloudessa ei kuitenkaan ole tehty 2010-luvulla yhtä paljon suuria investointeja, joten maatalouden kannattavuuden ongelmat eivät tällä hetkellä johdu niinkään maatalousyrittäjien ottamista riskeistä. Suomalaisen maatalouden kannattavuuden ongelmat johtuvatkin ulkoisista ja rakenteellisista tekijöistä; vinnin haasteista, halvoista ulkomaisista elintarvikkeista, alhaisista tuottajahinnoista sekä ikuisesta haasteesta: pohjoisesta sijainnista. (Niemi & Ahlstedt 2015).

Tulevaisuuden suhteen ei ole näköpiirissä helpotusta, sillä maatalouden ongelmat ovat laajoja rakenteellisia ja siten poliittisia ongelmia, joiden ratkaiseminen ei ole yksinkertaista. Maatalousyrittäjien ahdinko on kuitenkin laajempi ongelma myös sosiaaliturvan näkökulmasta. Iisalmen sanomien 10.4.2015 julkaisemassa artikkelissa kuvataan Ylä-Savon alueen tilannetta, missä talousahdinkoon joutuneille maataloille esitetään 150 euron kriisitukea. Maaseutuasiamies Mari Tabell-Kinnunen kertoo, että tuelle on todellinen tarve, sillä alueella on tiloja, joilla ei ole rahaa ruokaan. Kriisituki olisi maksuosoitusta kauppaan, eli sillä voisi ostaa ruokaa, samaan tapaan kuin toimeentulotuen maksusitoumus. Ylä-Savon Soten aikuissosiaalityön esimies Outi Heusala kertoo artikkelissa, että toimeentulotuen hakemisessa maatalousyrittäjien tilanne on haastava, ja laskennallisesti ehdot eivät aina täyty. Vuokramenoja ei useinkaan ole, sillä maanviljelijät asuvat omassa talossa. Tilanosto-, rakennus- tai muita vastaavia lainoja ei lasketa menoiksi, ja toisaalta koko vuoden tulo jaetaan kuukausituloksi, vaikka esimerkiksi maataloustuista saatujen tulojen väli voi olla hyvinkin pitkä.

Maatalouden kannattavuusongelmista kertoo myös Maatalousyrittäjien eläkelaitoksen Melan toimitusjohtaja Päivi Huotari Ylen 10.11.2016 julkaisemassa artikkelissa. Huotarin mukaan maatalousyrittäjien eläkemaksuja koskevien lykkäyshakemusten määrä on kasvanut 40 prosenttia vuoteen 2015 verrattuna. Lykkäyshakemukset johtuvat tilojen maksuvaikeuksista. Maksuajan antamisen ohella Mela on luvannut helpotuksia lomituspalveluista perittäviin maksuihin. Maatalousyrittäjien eläkelaitos on lisäksi toimeenpannut Välitä viljelijästä -projektin, jonka tarkoituksena on auttaa maatalousyrittäjiä välittömästi jaksamiseen vaikuttavilla tukitoimilla sekä pitkävaikutteisesti ja ennaltaehkäisevästi hyvinvointia lisäämällä.

Maatalouden kannattavuuden ongelmien lisäksi jo vuonna 2011 todettiin Keski-Pohjanmaalla toteutetun KAMPA-hankkeen tuloksissa, että maatalojen vähenemisen ja olemassa olevien tilojen koon kasvun myötä yksinäisyys ja epävarmuus tulevaisuudesta ovat lisääntyneet maaseudulla. Yhteisöllisyyden ja perinteisen osuustoiminnan vähene-
misen myötä työmäärä ja vastuut ovat kasvaneet. Nuoremman sukupolven keskuudessa yhteys luontoon oli heikentynyt, eikä etenään koulutetuille naisille ollut aina työllistymismahdollisuuksia maaseudulla. Työssä uupuminen on erityisesti maatalousvaltaisten kylien ongelma: maatalouselinkeino käy läpi vaikeaa muutosta, tilakokoja suurennetaan ja nuoret perheet joutuvat ottamaan mittavia lainoja kyetäkseen kattamaan vaadittavat investoinnit. Onnistumisen pakko on valtava, kun yksittäisen maatilan kaatuminen voi viedä lainojen ja työpaikkojen muodossa toimeentulon yhdeltä tai useammaltakin perheeltä. Lisäpaineita syntyy, jos maatila on ollut saman perheen tai suvun omistuksessa vuosisatojen ajan, jolloin epäonnistuminen merkitsee myös suvun perinteiden ja historian katkaisemista. (Matthies ym. 2011, 64.)

3.2 Yrittäjän toimeentulotuen oikeudelliset perusteet

Maatalousyrittäjien kokemuksiin talousvaikeuksiin ei ole olemassa yksinkertaista ratkaisua, mutta apua tilanteeseen voi olla esimerkiksi toimeentulotuesta. Toimeentulotukioikeuden taustalla on perustuslain 19 § eli jokaisen oikeus sosiaaliturvaan, joka on yksi sosiaalisista perusoikeuksista. Pykälän ensimmäisen momentin mukaan jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Yksilöllä on siis oikeus hakea toimeentulotukea, mutta tämän oikeuden voi jättää myös käyttämättä.

Toimeentulotukilaisissa on säädetty tarkemmin oikeudesta toimeentulotukeen. Lain 2 §:n toisessa momentissa edellytetään, että jokaisella on velvollisuus kykynsä mukaan pitää huolta itsestään ja omasta elatuksestaan sekä aviopuolison, lasten ja ottolasten elatuksesta. Aviopuolison ja lasten elatuksesta on lisäksi säädetty tarkemmin omissa laeissaan. Toimeentulotukilain sanamuoto asettaa kuitenkin saman veloitteen myös käänteisesti

koskemaan tuen tarpeessa olevaa. Toimeentulotuen viimesijaisuus tarkoittaa, että toimeentulo on ensisijaisesti hankittava työllä tai ammatinharjoittamisella, muilla sosiaaliturvaetuuksilla, perhesuhteisiin perustuvalla elatusvelvollisuudella tai läheisten tosiasiallisella huolenpidolla (HE 217/1997). Taloudellisen tuen tarpeessa olevan tulee siis kääntyä ensin näiden ensisijaisten vaihtoehtojen puoleen, ennen kuin hakee toimeentulotukea. Perheen elatusvelvollisuus ja läheisten huolenpito voivat joissakin tapauksissa turvata yksilön toimeentulon, ainakin lyhytaikaisesti, eikä siten ole tarvetta toimeentulotuella.

Yrittäjien kohdalla toimeentulotuen hakeminen on haastavaa, sillä selkeän palkkakuitin sijaan yrittäjän toimeentulo riippuu yrityksen kannattavuudesta. Yrittäjän tulee selvittää käytettävissä olevien varojen lisäksi yrityksen välitön aikaisempi kannattavuus sekä yrittäjän mahdollisuudet tulevaisuudessa saada tarpeen mukaan toimeentulonsa yritystoiminnasta. Tässä kohtaa tarkastellaan myös kannattamattoman yritystoiminnan lopettamisesta aiheutuvia seurauksia. (STM 2013). Toimeentulotukea myönnettäessä tulee käyttää yksilökohtaista harkintaa ja tukea voidaan myöntää, mikäli se katsotaan asiakkaan sen hetkisen tilanteen perusteella tarpeelliseksi.

Perustoimeentulotuen osalta Kansaneläkelaitos kertoo, että yrityksen erityispiirteet otetaan arvioinnissa huomioon. Yrittäjän oikeus toimeentulotukeen tulee osoittaa esimerkiksi kirjanpitäjän selvityksellä. Toimeentulotukea ei ole kuitenkaan tarkoitettu suojaamaan yrittämisen taloudelliselta riskiltä tai kattamaan yrityksen menoja. Yritystoiminnan tulee myös olla kannattavaa siten, että siitä on mahdollista saada tuloja suurin piirtein saman verran kuin jos hakija olisi työttömänä. Jos yritystoiminta on selvästi kannattamatonta, asiakkaalle annetaan järjestelyaikaa toimeentulon kuntoon saattamiseksi. Järjestelyaikana on myös mahdollista saada toimeentulotukea. Kannattamattoman yritystoiminnan jatkaminen voi kuitenkin johtaa toimeentulotuen perusosan alentamiseen, jonka jälkeen yrittäjän toimeentulotukiasiakkuus siirtyy kunnan sosiaalitoimeen. Kunnan sosiaalitoimessa asiakkaalle laaditaan suunnitelma itsenäisen edistymisen vahvistamisesta. (Kela 2017.)

Pentti Arajärven (2002, 425) mukaan yrittäjätoiminnan aloittamisen ja lopettamisen ajankohdat ovat ongelmallisia toimeentuloturvan näkökulmasta, ja erityisesti yritystoiminnan lopettamisen suhteen käytännön vaatimukset ovat ankarat. Yrittäjätoiminnan lopettamisen ohella edellytetään lähes täydellistä yritysomaisuuden käyttämistä toimeentuloon, ennen kuin esimerkiksi työttömän päivärahaoikeus syntyy. Toisaalta tämä on ymmärrettävää ja perusteltua yritysrisikin erottamiseksi yritystoiminnan lopettamisesta ja jotta voidaan varmistua, ettei yritystoimintaa jatketa työttömyyspäivärahalla. Arajärvi kuitenkin korostaa, että omaisuuden suhteen voitaisiin tehdä erotus esimerkiksi siten, että käyttöomaisuuden voisi säilyttää, jolloin periaatteellinen mahdollisuus yrittäjätoiminnan aloittamiseen säilyy, kun taas muu yritystoimintaan tarvittu omaisuus, kuten käyttövarastot ja vastaavat, myytäisiin. Olosuhteet voivat kuitenkin muuttua ja kyseinen yritystoiminta voi olla jatkossa jälleen kannattavaa.

Yrittäjien asema toimeentulotuen asiakkaina on ollut pitkään epäselvä. Toimeentulotukilaki tai toimeentulotuen tulkintaohjeet eivät ole määritelleet riittävän selkeästi, milloin yrittäjällä ei ole oikeutta toimeentulotukeen. Toimeentulotuki oli voitu hylätä yrittäjiltä, jotka eivät pitkään aikaan olleet saaneet toimeentuloaan yrityksestään, mutta eivät olleet lopettaneet yritystoimintaansa ja hakeutuneet työttömäksi työnhakijaksi. Viimein vuonna 2001 korkein hallinto-oikeus antoi kaksi päätöstä, jotka koskivat yrittäjien toimeentulotukea. Korkein hallinto-oikeus päätyi siihen, että toimeentulotukea ei voitu evätä yrittäjältä kokonaan sillä perusteella, että hän ei ollut hankkinut toimeentuloaan toimeentulotukilain 2 pykälässä tarkoitettulla tavalla (KHO 1344/01 ja 1427/01). Yrittäjän menettely voitiin kuitenkin tulkita laiminlyönniksi, jolloin hänen perusosaansa on mahdollista alentaa. (Linnakangas 2010, 238–239.)

Kuntien toimeentulotukiohjeet olivat vuonna 1994 apulaisoikeusmiehen aloitteesta laajan selvittelyn kohteena. Lääninhallitusten tekemässä selvityksessä ilmeni ensinnäkin, että kuntien ohjeet erosivat suuresti toisistaan. Ohjeita myös noudatettiin usein liian kaavamaisesti, jolloin yksilöllinen tarveharkinta ja kokonaisvaltainen tilanteen selvittäminen unohdettiin. Eräitä nimettyjä tuensaajaryhmiä suljettiin erityisohjeilla kokonaan toimeentulotuen ulkopuolelle tai rajoitettiin näiden ryhmien oikeutta toimeentulotukeen. Yksi näistä nimetyistä tuensaajaryhmistä olivat yrittäjät. (Linnakangas 2010, 241.)

3.3 Perusoikeuksien merkitys

Perusoikeuksilla on suuri tulkinnallinen merkitys sovellettaessa muuta lainsäädäntöä. Perusoikeudet ilmaisevat yhteiskunnan yleisesti hyväksytyjä perusarvoja, jolloin niiden vaikutus ei koske vain yksilön ja valtion välisiä suhteita, vaan perusoikeuksien vaikutuksen tulee säteillä koko yhteiskuntaan. Perusoikeudet eivät ainakaan yleisesti voi olla niin ehdottomia, ettei niitä saisi missään olosuhteissa tai laajuudessa rajoittaa. Perusoikeusturvan kannalta on kuitenkin tärkeää, että rajoitukset kyetään pitämään mahdollisimman vähäisinä. Useisiin perusoikeuksiin sisältyy varaus, ”sen mukaan kun lailla tarkemmin säädetään” tai ”sen mukaan kun lailla säädetään”. Tällainen kirjoittamistapa antaa lainsäätäjälle harkintavaltaa, mutta ei oikeuta kajoamaan perusoikeuden ydinsisältöön. (HE 309/1993, 29.)

Yhdenvertaisuus

Perustuslain 6 § mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä, eikä ketään saa asettaa eriarvoiseen asemaan henkilöön liittyvien syiden perusteella. Tuomas Ojanen ja Martin Scheinin (2011, 245) kuvaavat, kuinka 6 § 2. momentti kieltää välillisen ja välittömän syrjinnän. Välitön syrjintä on muodollisesti erilaista kohtelua jonkin ei-hyväksyttävän syyn vuoksi. Välitön syrjintä voi olla esimerkiksi palvelun kieltämistä yksilöltä tai palvelulle asetetaan erilaisia ehtoja kuin muille. Välillisenä syrjintänä pidetään tilannetta, jossa kohdellaan muodollisesti samoin kuin muitakin, mutta jokin henkilöön liittyvä tekijä johtaa syrjiviin vaikutuksiin. Vaikka perustuslaissa on mainittu tietyt henkilöön liittyvät tekijät, joiden perusteella ketään ei saa syrjiä (ikä, sukupuoli, jne.) voi muihin kuin luettelossa mainittuihin syihin perustuva erilainen kohtelu olla myös syrjintää. Ojasen ja Scheinin mukaan tämä on perustelematonta syrjintää, jota voidaan kuvata myös puhtaaksi mielivallan käytöksi.

Sosiaaliset oikeudet

Perustuslain 19 § mukaan jokaisella on oikeus sosiaaliturvaan ja välttämättömään toimeentuloon. Kaarlo Tuorin (2011, 711) mukaan tämä perusoikeus ohittaa tavallisen lain tasoisen säännöksen ja velvoittaa lainsäätäjien ja valvojien lisäksi myös jokaista hallintoviranomaista. Perusoikeusuudistusta koskevan hallituksen esityksen (HE 309/1993, 69) mukaan oikeus välttämättömään toimeentuloon on jokaisella, mutta tuen edellytykset tulee selvittää yksilöllisellä tarveharkinnalla. Niin perustuslaki kuin toimeentulotukilakikin antavat oikeuden viimesijaiseen tukeen tarpeen mukaan kun toimeentuloa ei saa omalla toiminnalla tai ensisijaisilla etuuksilla. Tuorin (2011, 726) mukaan oikeus välttämättömään toimeentuloon on kuitenkin subjektiivinen oikeus. Perustuslain hallituksen esityksen mukaan (HE 309/1993, 71) valtiolla on myös velvollisuus järjestää riittävät sosiaalipalvelut ja luoda yksilölle mahdollisuus toimia yhteiskunnan täysivaltaisena jäsenenä.

Perustuslain 19 §:ssä ei ole lakivarausta, vaikka toimeentulotukilaisissa asetetaankin tarkentavia ehtoja toimeentulotuen saamiselle. Toimeentulotukilain mukaan oikeus syntyy, kun toimeentuloa ei saa omalla toiminnalla tai ensisijaisilla etuuksilla. Jokaisella on myös velvollisuus elättää itsensä. Yrittäjien kohdalla toimeentulotuen saamiseen täysimääräisenä liitetään yleensä ehto, jonka mukaan kannattamaton yritystoiminta tulee lopettaa ja siirtyä työttömäksi työnhakijaksi. Kannattamattoman yritystoiminnan jatkaminen nähdään toimeentulotuen kannalta saman tasoisena puutteena elättää itsensä kuin työttömän työnhakijan kieltäytyminen työstä tai koulutuksesta.

Euroopan sosiaalisen peruskirjan 13. ja 14. artiklan mukaan sopimuksen allekirjoittanut valtio sitoutuu varmistamaan, että jokaisella on oikeus sosiaaliavustukseen ja sosiaalipalveluihin. Lisäksi 13. artiklan 2. kohdan mukaan yksilöllä tulee olla oikeus saada apua, kun hän sitä tarvitsee, ilman että hänen muita poliittisia tai sosiaalisia oikeuksiaan su-pistetaan. Jokaisella on oikeus saada tarvitsemaansa neuvontaa ja henkilökohtaista apua hädän ehkäisemiseksi, poistamiseksi tai lievittämiseksi.

Elinkeinovapaus

Perustuslain 18 § antaa jokaiselle oikeuden hankkia toimeentulonsa valitsemallaan työllä tai elinkeinolla. Heikki Karapuun ja Juha Lavapuron (2011, 671) mukaan kyseinen perusoikeus on sekä sosiaalinen oikeus että vapausoikeus, ja se liittyy läheisesti myös omistusoikeuteen ja henkilökohtaiseen vapauteen ja itsemääräämisoikeuteen. Vapausoikeutena pykälä nähdään negatiivisena vapautena, jolloin yksilö on vapaa lainsäädännön, viranomaisten tai yksityisten tahojen asettamista esteistä toimeentulon hankkimiselle. Toisin sanoen yksilöä ei voida velvoittaa hankkimaan toimeentuloaan sellaisella ammatilla tai elinkeinolla, jota hän ei itse tahdo harjoittaa.

Perusoikeusuudistusta koskevassa hallituksen esityksessä (HE 309/1993, 67) todetaan, että säännöksen tarkoituksena on vahvistaa jokaisen oikeus hankkia toimeentulonsa valitsemallaan työllä ja elinkeinolla ja siten vahvistaa yrittämisen vapauden periaatetta. Lähtökohtana on yksilön oma aktiivisuus toimeentulonsa hankkimisessa, jota kuitenkin rajoittaa tosiasialliset seikat, kuten kyky myydä tuotteita tai palveluksia. Euroopan sosiaalisen peruskirjan 1. artikla antaa valtion tavoitteeksi turvata jokaisen mahdollisuus ansaita toimeentulonsa valitsemassaan ammatissa. Käytännössä tämä tavoite vahvistaa täystyöllisyyden tavoittelemista. Samanlainen oikeus valita vapaasti työnsä on myös taloudellisia, sivistyksellisiä ja sosiaalisia oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa (TSS-sopimus). TSS-sopimuksessa tätä oikeutta lisäksi vahvistetaan edellyttämällä valtiolta toimintavapauden sekä varallisuussuhteiden vakauden ja ennakoitavuuden turvaamiseen ja edistämiseen. Omaisuudensuoja voidaan nähdä paitsi itseisarvoisena perusoikeutena,

Omaisuudensuoja

Perustuslain 15 § mukaan jokaisen omaisuus on turvattu. Pekka Lämsinen (2011, 556–557) mukaan perusoikeusjärjestelmän kokonaisuuden näkökulmasta omaisuudensuojan tehtävät ja tavoitteet liittyvät erityisesti yksilöiden taloudellisen autonomian ja toimintavapauden sekä varallisuussuhteiden vakauden ja ennakoitavuuden turvaamiseen ja edistämiseen. Omaisuudensuoja voidaan nähdä paitsi itseisarvoisena perusoikeutena,

myös tärkeänä edellytyksenä muiden perusoikeuksien toteutumiselle. Omaisuuden suoja mahdollistaa ihmisarvoisen elämän, elinkeinon harjoittamisen, toimeentulon turvaamisen valitsemallaan työllä ja asumisen valitsemassaan paikassa.

Omaisuudensuojalla on Lämsinevan (2011, 595–596) mukaan vahva liityntä toimeentulon saamiseen. Omaisuuden merkitys korostuu sen mukaan, kuinka tärkeää kyseinen omaisuus on yksilölle. Esimerkiksi elinkeinon harjoittajan työvälitteet toimeentulonsa turvaamiseksi tai omistamansa kiinteistö omaa asumista varten voidaan katsoa erittäin tärkeäksi omaisuudeksi. Toimeentulon turvaamiseksi elinkeinotoiminnan harjoittajilta vaaditaan pidemmälle menevää varautumista taloudellisen toimintaympäristön muutoksiin kuin muilta. Varautumisessa pahan päivän varalle korostuu huolellisen toiminnan ja tarpeettomien riskien ottamisen välinen ero yritystoiminnassa.

Perusoikeudet turvaavat oikeuden sosiaaliturvaan ja viimesijaiseen toimeentuloon, elinkeinovapauteen ja omaisuudensuojaan. Lisäksi yhdenvertaisuusperiaate edellyttää, ettei ketään saa asettaa lain edessä eriarvoiseen asemaan henkilöön liittyvien syiden vuoksi. Yrittäjien hakiessa toimeentulotukea voidaan kuitenkin edellyttää omaisuuden realisointia sekä kannattamattoman yritystoiminnan lopettamista. Käytännössä siis siirtymistä työttömäksi työnhakijaksi ilman omaisuutta. Sosiaalihuoltolain hallituksen esityksessä (HE 164/2014 vp, 99) todetaan, että sosiaalihuoltoa toteutettaessa asiakkaan etu on aina ensisijainen. Asiakasprosessissa tulisi huomioida asiakkaan ja hänen perheensä kokonaistilanne. Tukea annettaessa on syytä huomioida, minkälaiset palvelut vastaavat parhaiten asiakkaan tarpeisiin ja tukevat asiakkaan henkistä ja fyysistä turvallisuutta.

Kaarlo Tuori ja Toomas Kotkas (2008, 177) toteavat, että oikeusperiaatteilla ei näillä sosiaalioikeuden lohkoilla ole samaa merkitystä kuin sosiaali- ja terveydenhuollossa yleensä. Toimeentuloturvan yksilöllisessä päätöksenteossa voidaan kuitenkin kohdata tapauksia, joissa ongelmana ei ole pelkästään etuuksien saamisedellytysten arviointi, vaan myös laajempi säännösten tulkinta. Yleisenä lähtökohtana on myös toimeentuloturvassa pidettävä yksilölle myönteisen tulkinnan ensisijaisuutta. Tämä periaate on eri-

tyisen tärkeä silloin, jos kielteinen tulkinta voisi pudottaa hakijan kokonaan etuusjärjestelmien ulkopuolelle. Yhden säännöksen tulkinnan sijaan tulee tällöin tarkastella sosiaalisten oikeuksien kokonaisuutta, jolloin voidaan puhua myös kokonaisvaltaisen tulkinnan periaatteesta.

3.4 Tulkinnan kehyksenä toimeentulotuen alikäytön interaktiivinen malli

Tutkimusten mukaan sosiaalipolitiikan päättäjien ja tieteellisen yhteisön keskuudessa ei ole kiinnitetty paljoo huomiota sosiaaliturvaetuuksien alikäyttöä kohtaan. Jostain syystä alikäytön merkitys ei ole yhtä suuri kuin sen vastakohtaan; etuuksien väärinkäytön. Tämän voi olla monia syitä, mutta on epäilty, että tukien hakeminen nähdään nykyaikaiselle länsimaiselle kansalaiselle rationaalisenä ja helppona ratkaisuna. Ehkä oletetaan myös, että laajan sosiaaliturvan omaavissa maissa kansalaiset käyttävät mielellään hyväksi kaikki valtion tarjoamat etuudet. Tästä näkökulmasta katsottuna on voitu olettaa, että sosiaaliturvaetuuksien alikäyttö ei voi olla merkittävä ongelma, ja että ne harvat, jotka jättävät etuudet hakematta, eivät itseasiassa niitä tarvitsekaan. (van Oorschot 1995, xi.) Toimeentulotukea eivät kuitenkaan saa tai hae kaikki, joilla on siihen oikeus. Taloudelliseen tarveharkintaan perustuvat palvelut ja etuudet on yleensä suunnattu yhteiskunnan huono-osaisille, mutta kun tuen käyttö on riippuvainen hakijan aloitteellisuudesta, on alikäyttökin entistä todennäköisempää. (Nummela 2011, 22.)

Kuivalainen (2007, 51) on tutkinut toimeentulotuen alikäytön laajuutta Suomessa. Tutkimuksen mukaan 1,5 prosenttia kotitalouksista määrittyy toimeentulotuen alikäyttäjiksi. Osalla joukosta olisi oikeus toimeentulotukeen, mutta he haluavat tulla toimeen itsenäisesti. Suurin osa toimeentulotuen laskennalliseen osaan oikeutetuista kuitenkin arvioi, että heillä ei ole oikeutta toimeentulotukeen. Tämä kertoo toimeentulotuen vaikeaselkoisuudesta; valtaosa tukeen oikeutetuista ei tiedä oikeuksistaan. Ilkka Virjo (2000) on tutkinut toimeentulotuen alikäytön syitä ja laajuutta. Hänen tutkimuksessaan alikäytöllä tarkoitetaan sitä, että henkilö, joka olisi tukeen oikeutettu ja tietoinen oikeudestaan, ei hae toimeentulotukea. Ilmiöstä käytetään myös nimeä piiloköyhyys, sillä

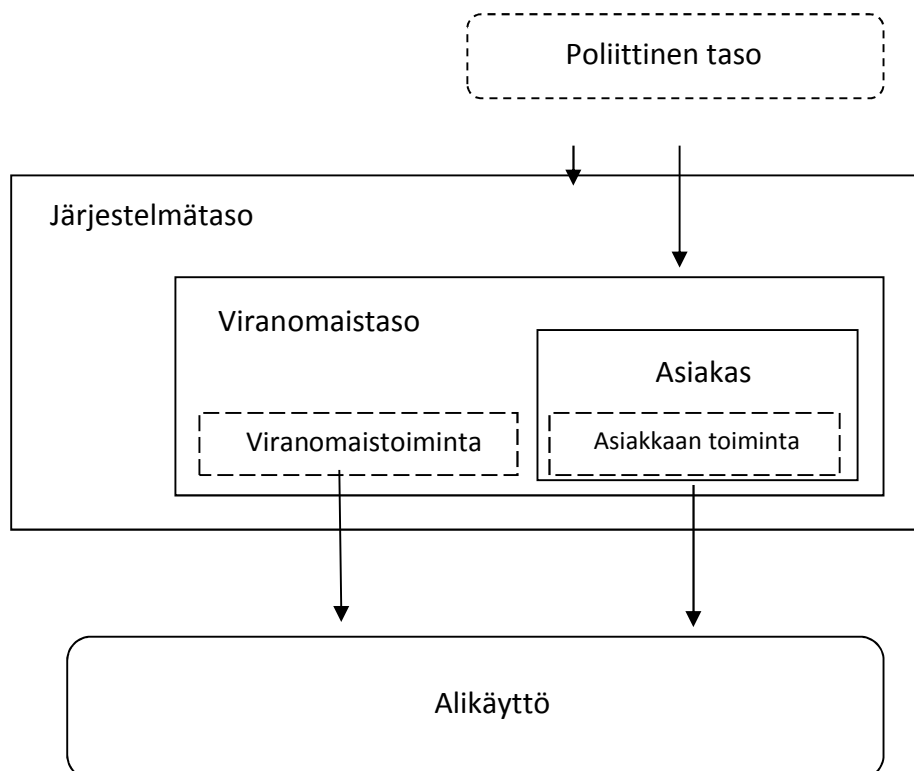
lähes kaikki köyhyysteoriat lähtevät liikkeelle ajatuksesta, että köyhyys on vastentahtoinen tila. Piiloköyhiä ovat Virjon tutkimuksen mukaan ihmiset, jotka ovat erittäin pienituloisia, mutta eivät syystä tai toisesta halua hakea toimeentulotukea.

Kuivalainen (2007, 49) on tutkimuksessaan määritellyt toimeentulotuen alikäytön jakaantuvan tietoiseen ja tiedostamattomaan alikäyttöön. Tiedostetusta alikäytöstä on kyse, kun yksilö tai perhe tietää olevansa oikeutettu tukeen, mutta syystä tai toisesta ei halua hakeutua järjestelmän piiriin. Tiedostamatonta alikäyttöä tapahtuu, kun henkilöt eivät ole tietoisia tulonsiirrosta tai heillä ei ole tietoa tavoista hakea tukea. Kummassakaan tapauksessa toimeentulotuki ei tavoita niitä henkilöitä, joita sen on suunniteltu tavoittavan. van Oorschot (1995, 2) jakaa alikäytön ensisijaiseen ja toissijaiseen alikäyttöön. Ensisijaisena alikäyttönä hän pitää tilannetta, jossa tukeen oikeutettu ei hae lainkaan tukea. Toissijaisena alikäyttönä nähdään tilanteet, joissa hakija hakee tukea, mutta ei jostain syystä saa sitä.

Bargain ym. (2012) ovat todenneet, että toimeentulotuen alikäytön tutkiminen on vaikeaa, vaikka käytössä on korkealaatuista rekisteröityä dataa. He ovat kuitenkin voineet todeta, että Suomessa toimeentulotukea hakevat vähiten henkilöt, joilla on oma asunto tai jotka ovat yrittäjiä, kun taas eniten toimeentulotukea hakevat henkilöt, jotka ovat pitkään työttöminä. Toimeentulotukitilastoissa yrittäjien osuus hakijoista on pysynyt pitkään 1 prosentin suuruudessa (Terveysten ja hyvinvoinninlaitos 2015). Kuivalaisen (2007, 53) tulosten mukaan toimeentulotuen alikäyttö paikantuu ensi sijassa pieniin paikkakuntiin. Pienillä paikkakunnilla toimeentulotuen tarvisijoita on enemmän, mutta kynnys hakea toimeentulotukea näyttäisi olevan siellä korkeampi. Lähiyhteisön kontrollin epäilyn olevan voimakkaampaa pienillä paikkakunnilla. Koulutuksella on myös osansa alikäytön esiintymisessä, sillä alikäyttö on yleisintä pelkän peruskoulutuksen saaneiden keskuudessa. Tulosten voidaan nähdä heijastavan tuen hakemisen monimutkaisuutta.

van Oorschot (1995) on vienyt alikäytön tutkimuksen pidemmälle esittäessään, että asiakkaaseen keskittynyt alikäytön tutkimus ei ole riittävää. Alikäyttöön vaikuttavia syitä tulisi tarkastella myös järjestelmän sekä viranomaisen näkökulmasta, sillä kenen syytä

oikeastaan on, jos tukea tarvitseva henkilö ei hae tukea. Tässä tutkielmassa olen käyttänyt van Oorschotin alikäyttöä koskevaa interaktiivista mallia aineistosta luomieni kuvauskategorioiden karkeana kehyksenä. Interaktiivisessa mallissa alikäyttöön johtaneet tekijät voidaan jakaa kolmelle tasolle: järjestelmän ja lain tasolle, viranomaisen ja palvelujen tasolle sekä asiakkaan eli tässä tutkielmassa maatalousyrittäjän tasolle.

Kuvio 1. Wim van Oorschotin (1995) toimeentulotuen alikäyttöön vaikuttavien tekijöiden interaktiivinen malli.

van Oorschotin (1995, 31–32) mukaan järjestelmän ja lain tasolla alikäyttöä voivat aiheuttaa esimerkiksi monimutkaiset säännöt ja ohjeet, tukioikeuksien epämääräisyys, tarveharkinta, muut sosiaaliturvaetuudet, tuen pieni määrä sekä tuen saannin epäluotettavuus. Viranomaistasolla sosiaaliturvaetuuksien alikäyttöä voi aiheuttaa hakijoiden huono kohtelu, riittämättömien neuvojen ja ohjeiden antaminen, monimutkaiset hakulomakkeet, virheelliset tai epäselvät toimintaohjeet työntekijöille sekä päätösten tekeminen puutteellisen tai virheellisen tiedon pohjalta. Asiakkaan tasolla alikäyttöön

vaikuttavia tekijöitä ovat van Oorschotin (1995, 42–54) mukaan: tieto, stigma, käytännön hakemiseen liittyvät tekijät, taloudelliset tekijät sekä tarpeen laukaisevat tekijät. Tietoon yhdistyvät sekä yleinen tietämys sosiaaliturvaetuuksista, että tieto niistä etuuksista, joihin on itse oikeutettu. Stigmaan puolestaan voidaan liittää sekä tuen tarveharkinnan vuoksi koettu häpeä, että yleiset asenteet tukea kohtaan. Käytännön hakemiseen liittyviä alikäyttöä aiheuttavia tekijöitä ovat muun muassa monimutkaiset hakulomakkeet, tarvittavien liitteiden kokoaminen ja ongelmat viestinnässä viranomaisten kanssa. Taloudellisten tekijöiden osalta tuen hakemiseen liitetään lähinnä tarve, mutta myös tuen hyödyllisyys. Sosiaaliturvaetuuden hakemiseen johtaa yleensä jokin tarpeen laukaiseva tekijä. Yllättäviä tapahtumia voivat olla joko tietoon liittyvät tapahtumat, jolloin on voitu saada uutta tietoa tai kannustusta, tai tarpeeseen liittyvät tapahtumat, jolloin tuen tarve on yllättäen korostunut.

van Oorschot (2000) on myöhemmässä tutkimuksessaan todennut, että toimeentulotuen ansaitsemiseen liitetään yleensä viisi kriteeriä: *tarve, kontrolli, identiteetti, asenne ja vastavuoroisuus*. *Tarve* nähdään yksinkertaisesti; mitä suurempi tarve henkilöllä on, sitä suurempi ansaitsevuus tukeen on. *Kontrolli* puolestaan nähdään asteena, jonka mukaan henkilö on itse vastuussa tilanteestaan. Mitä enemmän kontrollia yksilöllä on omaan tilanteeseensa nähden, sitä vähemmän hänen nähdään ansaitsevan tukea. *Identiteetti* kuvastaa tuen hakijan läheisyyttä tuen antajiin, eli toisiin veronmaksajiin nähden. Esimerkiksi ikäihmisten ja eläkeläisten nähdään kuuluvan ”meihin”, jotka ovat jo osoittaneet ansaitsevansa tukea elämäntyönsä perusteella. *Asenne* viittaa tuen hakijan säyseyyteen ja kiitollisuuteen; mitä alistuvampi hakija on, sitä vahvemmin hän ansaitsee tuen. *Vastavuoroisuuden* osoittaminen puolestaan viittaa siihen, kuinka hakija tulee olemaan osallisena yhteiskunnassa ja siten ottaa tulevaisuudessa vuorostaan osaa yhteiskunnan kustannuksiin.

Määttä (2012, 117) on todennut, että tuen myöntäminen tai sen epääminen koostuu tukea hakevan henkilön ja hänen perheensä tilanteesta, tukeen oikeuttavista ja tuen epäävistä tekijöistä eli tuen edellytyksistä, etuuspäätöksen tekevästä työntekijästä, hä-

nen ammatillisesta osaamisestaan ja hänen taustaorganisaationsa virallisista ja epävirallisista säännöistä. Näiden tekijöiden yhteisvaikutukset jäävät usein käsittelemättä. Määrän mukaan tukea hakevat henkilöt eivät ainoastaan putoa etuusjärjestelmästä, vaan heidät tavalla tai toisella käännytetään pois.

4 Tutkimuksen tarkoitus ja toteutus

4.1 Tutkimuksen tarkoitus ja tutkimuskysymys

Tutkimuksen tarkoituksena on ollut selvittää maaseudulla elävien maatalousyrittäjien toimeentulotuen hakemiseen liittyviä käsityksiä ja kokemuksia. Jari Metsämuurosen (2003, 24) mukaan tutkimusongelman muodostamiseen vaikuttaa ensisijaisesti ilmiöstä jo olemassa oleva tieto. Jos tutkittavalta alueelta ei ole ollenkaan aiempaa tutkimustietoa on hyvä muodostaa kuvaileva tutkimusongelma. Toimeentulotuen alikäytöstä on tehty kansainvälisiä ja osin kotimaisiakin tutkimuksia, mutta yrittäjien ja erityisesti maatalousyrittäjien näkökulmaa ei ole tutkittu. Metsämuuronen (2003, 25) toteaa, että kuvailevalla tasolla tutkijalla ei ole mahdollisuutta ennustaa tulosta, jolloin tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen muodostaminen ennen aineiston analyysiä voi tuottaa yllätyksiä.

Muodostin tutkielman tutkimusongelman kuvailevaan muotoon, jolloin tutkimuksen tarkoitus esitetään kuvaamalla mitä aiotaan tehdä, missä, milloin ja kenelle (Metsämuuronen 2003, 24). *Varsinainen tutkimuskysymys on: Mitkä tekijät vaikuttavat toimeentulotuen hakemiseen maatalousyrittäjien kohdalla?* Tutkimusten mukaan (van Oorschot 1995, 2000; Kuivalainen 2007; Määttä 2012) tuen hakemiseen liittyy niin hakijaan, sosiaalipalveluihin kuin itse järjestelmään liittyviä tekijöitä, jolloin yksinään arvoihin, palveluiden saatavuuteen tai toimeentulotuen soveltamisohjeisiin eriytynyt tutkimus ei anna riittävän kattavaa kuvaa asiasta. Maaseudun yhteisöillä, yhteisöllisyydellä ja toisaalta sosiaalipalveluiden saavutettavuudella voi myös olla vaikutusta tuen hakemiseen. Tarkoituksena ei ole todentaa, onko maaseudulla toimeentulotuen alikäyttöä, tai millaisilla alueilla sitä esiintyy, vaan määritellä millaisia toimeentulotuen hakemiseen liittyviä tekijöitä maatalousyrittäjien käsityksissä esiintyy.

Tutkimuksen tekee ajankohtaiseksi maataloudesta mediassakin käyty keskustelu kannattavuuden ongelmista. Maatalouden kannattavuusluvut ovat laskeneet merkittävästi (Niemi & Ahlstedt 2015), ja maatalousyrittäjien tehdystä työstä saama palkka on jäänyt

murto-osaan tavoitteista. Vaikka ongelma nähdään pääasiallisesti maatalouden rakenteellisena ongelmana, on maatalousyrittäjien kokema ahdinko nostanut esille kysymykset taloudellisen ja henkisen tuen tarpeesta. Maatalouden ja maatalousyrittäjien omat järjestöt ja eläkelaitos ovat omien hankkeidensa ja palveluidensa avulla pyrkineet edesauttamaan maatalousyrittäjien jaksamista (MTK; Mela). On kuitenkin huolestuttavaa, jos jo olemassa olevat sosiaalipalvelut ja sosiaaliturvaetuudet eivät ole kyenneet maatalousyrittäjien tarpeisiin riittäväällä tavalla vastaamaan. Maataloustuottajien keskusliiton maatalousjohtajan Johan Åbergin haastattelun (ylen aamu tv 8.3.2017) mukaan maatalousyrittäjien jaksamista tukevien hankkeiden rahoitus on osoittautunut riittämättömäksi. Esimerkiksi talousneuvontaan ja terapiaan osoitetut maksusitoumukset ovat olleet suosittuja, ja tarve on suurempi kuin etukäteen osattiin arvioida.

4.2 Fenomenografinen menetelmä

Fenomenografian nimi tulee sanoista ”ilmiö” ja ”kuvata”. Fenomenografia tutkii sitä, miten ympäröivä maailma ilmenee ja rakentuu ihmisen tietoisuudessa. (Ahonen 1994, 114.) Fenomenografian ytimessä on halu kuvailla ilmiötä niin kuin muut näkevät sen, ja kuvailla minkälaisia eroja näiden näkemysten välillä on (Booth & Marton 1997). Jotta voimme ymmärtää, miksi yksilöt toimivat tietyllä tavalla, meidän täytyy ymmärtää, miten he ymmärtävät ja kokevat ongelmat, tilanteet ja maailman. Tässä tutkielmassa ilmiönä on maatalousyrittäjien toimeentulotuen hakeminen tai sen hakematta jättäminen (alikäyttö). Maatalousyrittäjien käsityksiä ja kokemuksia tutkimalla voidaan osaltaan selvittää, miksi toimeentulotukea ei haeta ja millaisia tekijöitä hakemattomuuden taustalta löytyy. Täytyy kuitenkin muistaa, ettei yksilön tietynlainen ymmärrys tilanteesta kuitenkaan täysin voi selittää yksilön käyttäytymistä, mutta ne ovat loogisesti yhteydessä toisiinsa (Booth & Marton 1997, 111).

Fenomenografisen menetelmän johtajatuksena on ymmärrys ensimmäisen asteen ja toisen asteen näkökulmasta. Ensimmäisen asteen näkökulma, jota käytetään suuressa osassa tieteellistä tutkimusta, keskitytään kuvaamaan maailmaa niin kuin se on. Toisen asteen näkökulmasta pyritään kuvaamaan ihmisten kokemuksia tästä maailmasta, ovat

ne sitten fyysisiä, biologisia, sosiaalisia tai kulttuurisia. Fenomenografisen tutkijan näkökulmana on siten toisen ihmisen kokemus, jota reflektoidaan ilman tuomitsemista. (Booth & Marton 1997, 111–120.) Fenomenografisella analyysillä pyritään saamaan esiin aineistosta tutkittavaan ilmiöön liittyvien erilaisten käsitysten tai kokemusten monipuolisuus, ilmiötä määrittävät termit ja ilmaukset sekä niiden hierarkkiset suhteet. Analyysi ei siten kohdistu suoraan kokemukseen, kuten fenomenologisessa analyysissä. (Lähdesmäki ym. 2012.) Todellisuus näyttäytyy ihmisille merkitysvälitteisesti, jolloin merkityksiä tutkittaessa on tärkeää erottaa kokemuksiin ja toisaalta käsityksiin liittyvät merkitykset. Kokemukset ovat aina omakohtaisia, kun taas käsitykset kertovat usein yhteisön tyypillisistä ja perinteisistä tavoista ajatella kyseistä ilmiötä. Käsityksen ja vastavan kokemuksen välillä ei siten ole välttämättä yhteyttä. (Laine 2001, 36–37.)

Valitsin fenomenografisen menetelmän siksi, että kyseessä oli tutkimus aiheesta, josta ei ole aiemmin tehty tutkimusta. Maatalousyrittäjien sekä muiden yrittäjien näkökulmaa toimeentulotukeen ei ole aiemmin tutkittu. Lisäksi toimeentulotuen hakemiseen liittyvät tekijät, jotka viittaavat alikäyttöön, ovat suomalaisissa tutkimuksissa olleet vähemmistössä. Valitsin kuvailevan tutkimuskysymyksen, sillä halusin mahdollisimman monipuolisia vastauksia siitä mikä saattaa vaikuttaa toimeentulotuen hakemiseen. Fenomenografisella tutkimusmenetelmällä pystyn saamaan tietoa ilmiöstä, ilman että olen etukäteen määritellyt mitenkään tulosten suuntaa. En osoittanut kirjoituspyyntöä suoraan esimerkiksi toimeentulotukea hakeneille tai hakematta jättäneille, vaan yleisesti maatalousyrittäjille. Tällä tavoin aineisto kertoo sekä käsityksistä toimeentulotuesta ja sen hakemisesta, sekä kokemuksista.

En ole kiinnostunut käsitysten määrästä, vaan niiden erilaisista laadullisista piirteistä. Yksikin käsityksen variaatio voi olla siten tutkittavan ilmiön kohdalla merkityksellinen. Fenomenografisen tutkimusotteen avulla on mahdollista tuottaa ilmiöstä kollektiivinen käsitys, jonka avulla voi paremmin ymmärtää sitä todellisuutta, jossa maatalousyrittäjät elävät. (Koukkari 2010, 49.) Fenomenografisessa tutkimuksessa tutkimustulokset esitetään kuvauskategorioina, joiden myötä muodostuu myös tutkimuksen johtopäätökset. Kuvauskategoriat eivät viittaa yksittäiseen henkilöön, vaan ovat mahdollisimman alkuperäinen ilmaus käsitysten merkityssisällöistä. (Ahonen 1996, 154.)

4.3 Aineiston keruu ja analysointi

Aineistona gradussani on kolmenkymmenen (30) maatalousyrittäjän kirjoitelmat, jotka on koottu 12.1.-20.2.2017 välisenä aikana avoimella kirjoituspyynnöllä (Liite 1.). Suunnittelin kirjoituspyynnön siten, että se sisälsi mahdollisimman vähän ennalta annettuja kuvauksia tai vihjeitä siitä, millaisia vastausten tulisi olla. Kysymykset, joita kirjoituspyynnössä esitin, olivat avoimia ja pyrin muotoilemaan kysymykset siten, etten kysymyksenasettelulla rajaa joitakin mahdollisia vastaajia ulkopuolelle. Luetutin kirjoituspyynnön etukäteen ulkopuolisella taholla, ja tein huomioiden perusteella muutoksia joidenkin käsitteiden suhteen. Päätin korostaa, että vastaajalla ei ole pakko olla omakohtaista kokemusta toimeentulotuen hakemisesta, mutta sitä voi olla.

Vaikka teenkin tieteellistä tutkimusta, tulee kirjoituspyynnössä käyttää sellaista kieltä, että kohteenani olevat henkilöt ymmärtävät sitä. Minulle oli myös tärkeää, että kirjoituspyyntöni voi vastata nimettömästi, joten laadin google survey-sovelluksen avulla kirjoituspyynnölle vastaamista varten nettilinkin. Pyrin nimettömyydellä turvaamaan osaltaan vastaajien anonymiteetin, mutta myös edesauttamaan niiden vastaajien osallistumista, jotka saattavat kokea aiheesta kertomisen omalla nimellään vaikeaksi. Maatalousyrittäjien taloudellisesta tilanteesta ja mahdollisesta toimeentulotuen hakemisesta tai sen harkitsemisesta ei varmastikaan ole helppoa kertoa.

Levitin kirjoituspyynnön kahdessa eri osassa; ensin julkisesti sosiaalisen median kautta, ja toisen kerran internetin suljetuilla maatalousaiheisilla keskustelupalstoilla.

Aineistoni analyysiprosessi eteni seuraavien vaiheiden kautta:

1. Aloitin aineiston analysoinnin lukemalla kirjoitukset useaan kertaan.
2. Seuraavaksi aloin kiinnittämään huomiota kirjoituksissa käytettyihin käsitteisiin, ilmaisiin, toimijoihin, yksityiskohtiin ja muuhun, mikä kussakin kirjoituksessa korostui. Siirsin kirjoitukset taulukkoon, jotta voin nähdä samaan aikaan sekä itse aineiston että viereiselle palstalle siirtämäni korostetut sanat ja lauseet. Pohdin lukiessani esimerkiksi: Mistä eri asioista kirjoituksessa puhutaan? Kirjasin kaikki merkitysyksiköt henkilöittäin.

3. Koska jokainen kirjoitus piti sisällään omia merkitysyksiköitään, päätin teemotella kaikkien vastausten yksilölliset merkitysyksiköt. Muodostin taulukoihin siirtämistäni merkitysyksiköistä käsitekarttoja helpottaakseni yhteyksien, samankaltaisuuksien ja erilaisuuksien näkemistä aineistosta. Esimerkiksi: ”Olen ajatellut, että tukea saisi vasta kun on konkurssissa”, sijoittui teemaan tuen edellytyksistä.
4. Tässä vaiheessa rakensin alustavia alkeellisia kategorioita, joita ryhmittelin horisontaalisesti ja vertikaalisesti. Alustavia kategorioita muodostin luokittelemalla merkitysyksiköitä käsitystyypeittäin. Esimerkiksi käsitykset ”En varmaan edes kehtaisi hakea toimeentulotukea” ja ”Hakeminen tuntuisi nöyryyttävältä” luokitelin samaan käsitystyyppiin. Käsitystyyppin nimeksi muodostui ”Toimeentulotuen hakemisen stigma”. Näiden alakategorioiden muodostamisessa käytin fenomenografiaa perinteisellä tavalla, ja annoin aineistosta esiin nousseiden merkitysyksiköiden kertoa tutkimuskysymykselleni oleellisista tekijöistä.
5. Kuvauskategorioiden muodostaminen antaa vastauksia tutkimuskysymyksiin. Pysin löytämään näkökulman, joka kuvaa ilmiötä yleisemmällä tasolla. Tutkimuskysymykseeni liittyvien kuvauskategorioiden muodostamisessa käytin teoreettista mallia toimeentulotuen alikäytön interaktiivisuudesta. Kuvauskategoriat kertovat ilmiöstä A. sosiaaliturvajärjestelmän, B. viranomaisen ja C. yksilön näkökulmasta.

Kuvauskategorioiden karkeana kehyksenä olevasta mallista huolimatta fenomenografisessa analyysissä lähdetään kuitenkin aina aineisto edellä tekemään analyysiä. Minulle oli tärkeää, että reflektoin jatkuvasti, millaisia yhteyksiä aineistossa on nähtävillä luontaisesti. Aineistossa on vahvasti esillä maatalousyrittäjien käsitykset heidän oikeuksistaan ja järjestelmästä, käytännön hakemisesta ja palveluista sekä henkilökohtaisista tekijöistä. Käsitekarttojen avulla koettelin kolmijaon teoriaa, ja tämä toimi kuvauskategorioiden pohjana hyvin. Kuvauskategoria A sisältää sosiaaliturvajärjestelmään liittyviä alakategorioita, B viranomaisen toimintaan liittyviä alakategorioita, ja C maatalousyrittäjään itseensä liittyviä alakategorioita (Kuvio 2.)

Kuvio 2. Toimeentulotuen hakemiseen vaikuttavien tekijöiden muodostuminen aineistossa.

4.4 Tutkimuksen eettisyys

Etiikka moraalisisina valintoina ja päätösinä kattaa koko tutkimusprosessin, aiheen valinnasta tutkimuksen tulosten vaikutuksiin saakka. Eettisiä kysymyksiä liittyy niin tutkimuskohteen valintaan, menetelmän valintaan, aineiston hankintaan, tieteellisen tiedon luotettavuuteen kuin tiedeyhteisön toimintaperiaatteisiin. (Kuula 2006, 11.) Tutkielmaa suunnitellessa eettiset pohdinnat olivat mukana aiheen valinnassa ja vaikuttivat merkittävästi näkökulmaan ja sen rajaamiseen. Aiheena maatalousyrittäjien toimeentulotuen tutkiminen herätti kysymyksen ensinnäkin tutkimuksen tekemisen mahdollisuudesta – voiko tätä tutkia? Aiempia tutkimuksia aiheesta ei ollut, joten esimerkkejä, joista ottaa oppia, ei ollut olemassa. Erilaisista tutkielmaan liittyvistä tekijöistä oli kuitenkin näyttöä: maatalousyrittäjien tulot olivat laskeneet merkittävästi, mutta yrittäjien osuus toimeentulotuen hakijoista oli pysynyt 1 prosenttiyksikön tienoilla. Heräsi kysymys: miksi näin on?

Aineiston hankintaa suunnitellessa eettisiä pohdintoja herättivät aluksi omat tietoni ja kokemukseni maataloudesta. Pohdin, kuinka voin hankkia ilmiöstä tietoa, ilman että tietoni ja kokemukseni vaikuttavat tutkittavilta saatavaan tietoon ja tutkielman tulokset ovat luotettavia. Sirkka Ahosen (1994, 124) mukaan intersubjektivisuus tarkoittaa, että tutkija ymmärtää ilmaisun merkityksen oman asiantuntemuksensa ja henkilökohtaisen mielensisältönsä avulla. Objektivisuuden tavoittelussa merkittävää on, miten vahva tutkijan teoreettinen perehtyneisyys on sekä miten hyvin hän tiedostaa oman viitetaustansa. Täysin objektiivista tutkimusta ei kuitenkaan koskaan ole, mutta se ei ole tulkitsemista haittaava tekijä, sillä oma kokemustausta auttaa paneutumaan toisen lähtökohtiin. Fenomenografia korostaa laadullista, tutkittavien henkilöiden käsityksistä tulkittua tietoa, ilmaisut tulkitaan niiden ajatusyhteyksiä vasten.

Suunnittelin ensin aineiston hankintaa haastattelujen avulla, jonka kohteena olisivat sosiaalityöntekijät. Tutkimuskysymyksen muotoutuessa ymmärsin kuitenkin, että mielenkiintoni kohteena ovat maatalousyrittäjät ja heidän käsityksensä ja kokemuksensa. Tämä havainto johti myös aineistonhankinnan vaihtamiseen haastatteluista kirjoituspyyntöön. Aineiston hankinta kirjoituspyynnöllä mahdollisti suuremman vastaajien määrän, otannan satunnaisuuden sekä antoi vastaajille anonyymiteetin. Pidin erittäin tärkeänä, että kirjoituspyyntöön vastaamisen kynnyksellä olisi matala, vaikka aiheesta voi olla hankala kertoa. Uskoin, että halukkaiden maatalousyrittäjien etsiminen haastateltaviksi veisi liian paljon aikaa, enkä kykenisi tekemään tutkielmaa suunnittelemissani aikataulussa.

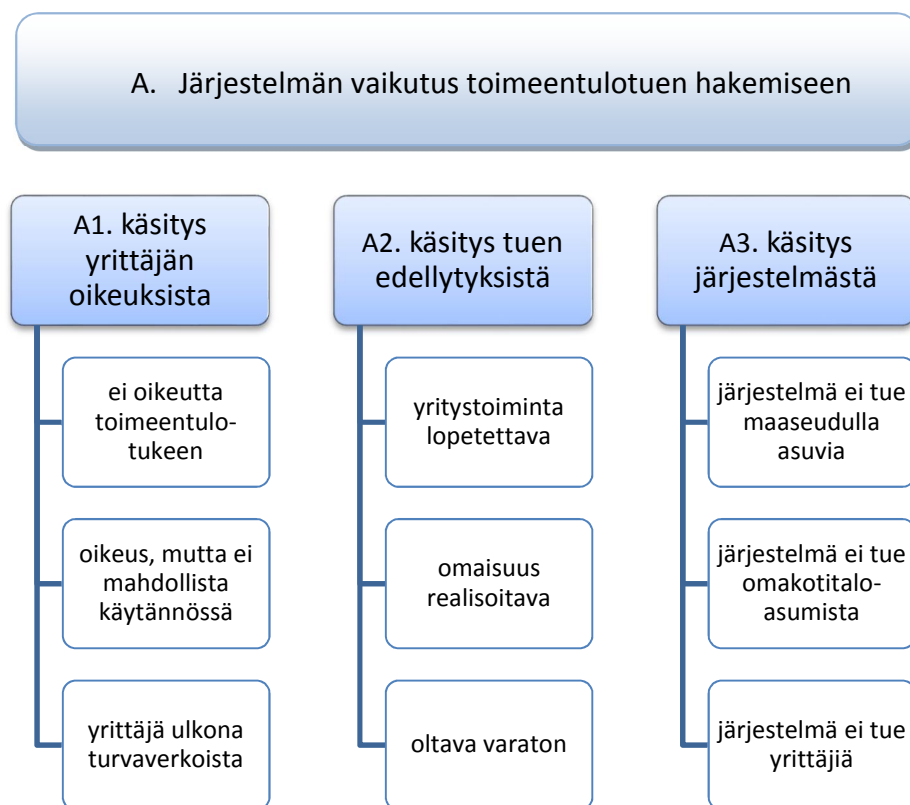
Ahosen (1994, 129) mukaan laadullisen aineiston ja siitä tulkinnan avulla löydettyjen merkitysten luotettavuus riippuu siitä, miten ne vastaavat tutkimushenkilöiden tarkoittamia merkityksiä sekä missä määrin ne vastaavat teoreettisia lähtökohtia. Laadullisen tiedon luotettavuudessa on kyse ennen kaikkea tulkintojen validiteetista. Aineiston validiteetti merkitsee ensinnäkin aitoutta, ja aineisto on aitoa, kun tutkimushenkilöt kertovat samasta asiasta kuin tutkija olettaa. Tulosten yhteydessä esitetyt lainaukset kirjoituksista olivat oma keinoni osoittaa, että tutkittavien kertomusten ja tulosten välillä ei ole epäselvyyttä.

Ahosen (1994, 124–128) mukaan aineiston on oltava myös relevanttia ongelmanasettelun taustana olevien teoreettisten käsitteiden suhteen. Tutkijan tulee pitää aineistoa tulkitessaan mielessään teoreettiset lähtökohdat ja se millaisilla käsitteillä asioita kuvataan. Johtopäätösten validius merkitsee, että ne kertovat siitä, mitä tutkittavat tarkoittivat, eikä tutkija ole esimerkiksi ylitulkinnut aineiston ilmaisuja ja relevanssi puolestaan sitä, että tulokset ovat relevantteja tutkimuksen teorian kannalta. Laadullisen tutkimuksen luotettavuutta ei voi tarkistaa tutkimusta toistamalla, sillä tutkija on itse ”tutkimusmittari”. Tutkija käyttää teoreettista perehtyneisyyttään osana tutkimusta, jolloin ilmaisun merkitys riippuu paitsi ilmaisun tekijästä, myös sen tulkitsijasta.

5 Tulokset

5.1 Maatalousyrittäjä sosiaaliturvajärjestelmän ulkopuolella

Kuvauskategoria A. (kuvio 3) pitää sisällään aineistosta löytyneitä maatalousyrittäjien käsityksiä siitä, mitkä tekijät järjestelmän tasolla voivat vaikuttaa toimeentulotuen hakemiseen. Kuvauskategoria A. sisältää alakategoriat A1., A2., ja A3., jotka kuvaavat maatalousyrittäjien käsityksiä heidän oikeudestaan toimeentulotukeen, käsityksiä ja kokemuksia yrittäjältä vaadittavista tuen edellytyksistä sekä käsityksiä laajemmin sosiaaliturvajärjestelmästä. Aineistossa oli nähtävillä, kuinka vaikeaa laintulkinta on yrittäjien toimeentulotuen kohdalla.

Kuvio 3. Maatalousyrittäjien käsityksiä ja kokemuksia järjestelmän vaikutuksesta toimeentulotuen hakemiseen.

Käsitys yrittäjän oikeuksista

”Olen ollut siinä uskossa, että toimeentulotukea voi maatalousyrittäjänä hakea vasta, kun omaisuus on realisoitu ja yritystoiminta lopetettu, sekä tili tyhjä. Näin on ainakin annettu ymmärtää.”(K05)

Aineistosta nousee vahvasti esille maatalousyrittäjien käsitys siitä, että yrittäjillä ei ole oikeutta toimeentulotukeen. Vastanneista maatalousyrittäjistä kahdella oli kokemusta toimeentulotuen hakemisesta ja kaksi muuta oli tiedustellut mahdollisuuttaan toimeentulotukeen. Eri merkitysyksiköiden välillä ei ollut käsityksissä suurta vaihtelua, ja suurin osa maatalousyrittäjistä kyseenalaisti toimeentulotukioikeuden olemassaolon. Vastanneiden käsitysten alkuperästä tai sen muodostumisesta ei kirjoitusten perusteella voi tehdä päätelmiä, niin kuin usein on käsitysten kohdalla. Perustuslain 19 § mukaan jokaisella on oikeus toimeentulon turvaan, kun tilanne sitä edellyttää, mutta maatalousyrittäjien kohdalla laskennalliset edellytykset eivät useinkaan täyty. Tämä johtuu toimeentulotukilain tulkintaohjeiden erityispiirteistä yritysomaisuuden ja velkojen suhteen. Toimeentulotukilaki toteuttaa osaltaan perustuslain tarkoittamaa oikeutta välttämättömään huolenpitoon. Toimeentulotuella ja siihen liittyvällä sosiaalityöllä tulisi kuitenkin olla keskeinen merkitys viimesijaisena taloudellisen toimeentulon tukimuotona, jolla tuetaan hakijan ja hänen perheensä itsenäistä selviytymistä tai muutoin tarvittaessa sosiaalityön välineenä. (STM 2013, 10.)

”Olemme siinä tiedossa, että emme saa mitään sosiaaliturvaa niin kauan kuin puolisoni omistaa kiinteää omaisuutta vaikka nettovarallisuus on negatiivinen, ts. velkaa on enemmän kuin omaisuutta. Luulen, etten minäkään saa, vaikka en omista mitään.” (K23)

Toimeentulotukioikeudesta oli myös vaihtoehtoinen käsitys, jonka mukaan oikeus toimeentulotukeen voi olla, mutta käytännössä tuen saaminen on todella vaikeaa, ellei mahdotonta. Tällä viitattiin seuraavassa kohdassa käsiteltäviin tuen edellytyksiin, joita pidettiin liian ankarina. Useat vastanneet maatalousyrittäjät kokevat olevansa toimeentulotuen osalta, mutta myös muiden harkinnanvaraisten sosiaaliturvaetuuksien osalta, ulkona kaikista turvaverkoista. Perusoikeusjärjestelmän keskeisiin tavoitteisiin kuuluu

kuitenkin turvata jokaiselle yksilölle riittävän laaja itsemääräämisoikeus, yksityiselämän suoja sekä mahdollisuus itsenäisesti suunnitella ja ohjata elämänsä kulkua ja huolehtia omasta sekä perheen toimeentulosta. Varsinkin erilaisten makrotasolla tapahtuvien merkittävien taloudellisten muutosten yhteydessä, kuten nyt maatalouden kannattavuuden laskiessa, tulee huolehtia, ettei taloudelliseen toimintaan osallistuvien väliset tasapainosuhteet pääse merkittävällä tavalla järkkymään toisen hyväksi ja toisen vahingoksi. Erityisessä suojantarpeessa ovat sellaiset varallisuussuhteiden osapuolet, joiden omat varautumismahdollisuudet ulkoisten muutosten varalta ovat heikoimmat. (Länsineva 2002, 256.)

Käsitys tuen edellytyksistä

”Toimeentulotuen saamismahdollisuus tyssää heti siihen, että on omaisuutta. On hieman nurinkurista, että pitäisi myydä koneita, metsää tai peltoja, kun ne kaikki ovat tilan lainojen vakuuksina... Ei niitä voi myydä...”(K06)

Maatalousyrittäjien käsitykset toimeentulotuen saamisen edellytyksistä konkretisoituivat yritystoiminnan lopettamiseen ja sitä edeltävään omaisuuden realisointiin. Käsitysten välillä ei tässäkään kohtaa ollut esillä merkittävää vaihtelua, sillä yrittäjän omaisuus ymmärretään varallisuudeksi, josta tiukassa tilanteessa tulee luopua. Toimeentulotukea myönnettäessä tulee kuitenkin käyttää yksilöllistä harkintaa, ja yrityksen erityispiirteet tulee ottaa harkinnassa huomioon (Kela). Maatalousyrittäjien kohdalla erityispiirteitä saattaa olla useita erilaisia, jolloin hakijan tulo- ja menoselvitys ei välttämättä kuvaa riittävästi kokonaistilannetta. Bargain ym. (2012, 393–394) ovat esittäneet, että toimeentulotuen hakemisen hankaluus on järjestelmään tarkoituksella luotu kynnyks, joka estää esimerkiksi yrittäjien kohdalla tuen hakemisen. Näin voidaan ikään kuin varmistaa, että tukea hakevat ovat niitä, joiden tilanne on kaikista toivottomin. Samalla tavoin aktivointia käytetään eräänlaisena käyttäytymisen ohjauskeinona, jolloin työnhakijaksi ilmoittautumista pidetään parempana toimintana kuin yrittäjänä toimimista.

Kirjoituspyyntöön vastanneet maatalousyrittäjät pohtivat myös muita tuen saamisen edellytyksiä, kuten varattomuutta, velattomuutta, konkurssia tai tyhjää pankkitiliä. Maatalousyrittäjien tulkinta toimeentulotuen edellytyksistä kertoo pitkään jatkuneesta epäselvyydestä, milloin yrittäjällä ei ole oikeutta toimeentulotukeen (Linnakangas 2010, 238). Maatalousyrittäjät kokivat yritystoiminnan lopettamisen olevan kohtuuton edellytys ja tällaiseen kannustamisen loukkaavana. Useilla maatalousyrittäjillä ei ole muuta koulutusta, ja vaihtoehtoiset toimeentulon keinot ovat vähissä. Erityisesti jos yrittäminen maaseudulla on keino pysyä kotiseudulla. Maatalousyrittäjyys on itsessään jo hyvin perinteinen elinkeino, ja tällä saattaa myös perheessä olla hyvin pitkät perinteet. Lopettamisen vaatimus auttamisen ehtona on siten yrittäjän näkökulmasta epäoikeudenmukaista. Maatalousyrittäjyyttä ei selvästikään koeta vain työksi, vaan se on elämäntapa, josta ei haluta luopua.

”Mielessä se on käynyt, että jostain voisi hakea tai saada tukea kun perheessä on ollut erittäin haastaviakin aikoja. Mutta eihän sitä saa jos on jotain omaisuutta, eikä huvita myydä esim. autoa pois hetkellisen varattomuuden takia kun täältä syrjäkyliltä ei pääse minnekään ilman omaa autoa.”(K11)

”Jos asun (niin kuin asunkin) omakotitalossa eli tapauksessani maatilani pihapiirissä ei mahdollisuutta saada toimeentulotukea. Asumistukea pitäisi hakea ensin ja sitä ei saa... Kelassa suosittelivat hakeen ensin asumistuen vaikka tietäisi ettei saakaan ja sitten ”voi kokeilla” hakea toimeentulotukea.” (K27)

Maatalousyrittäjien keskuudessa on vahva käsitys, että omaisuus täytyy realisoida ennen kuin minkäänlaista tukea voi saada. Tämä käsitystyyppi esiintyi aineistossa yhdessä toimeentulotukioikeuden käsitysten kanssa, mikä kertoo kahdesta eri tyyppisestä käännyttävästä tekijästä. Anne Määttä (2012, 124) on todennut, että toimeentulotuen hakeamiseen liittyy useita eri tyyppisiä kynnyksiä, jotka saattavat estää toimeentulotuen hakemisen. Käännyttävillä tekijöillä Määttä viittaa tekijöihin, kuten tuen etuuskohtaiset kriteerit tai harkinnanvaraisuus. Maatalousyrittäjät kokivat omaisuuden realisoinnin hämmentäväksi edellytykseksi ja useat pohtivat, millaista omaisuutta vaatimus koskee. Maatalousyrittäjän työtä varten tarvitaan monenlaisia koneita, laitteita, rakennuksia ja esimerkiksi tuotantoeläimiä. Usein myös asutaan maatilán yhteydessä omakotitalossa ja omistetaan ainakin yksi auto. Maatalousyrittäjille ei ollut selvää, mistä kaikesta heidän

täytyisi toimeentulotuen vuoksi luopua, vai pitäisikö luopua kaikesta. Maatalousyrittäjät kokivat, että omaisuus on maatilalla yleensä lainojen vakuutena, eikä siten suoraan realisoitukelpoista. Vastaavasti omaisuus, kuten työkoneet tai pellot, on maatalousyrittäjänä toimimisen edellytys, jolloin näistä luopuminen nähdään yritystoiminnan lopettamisena. Toisaalta yksityisomaisuutta, kuten omakotitaloa tai autoa, maatalousyrittäjät pitivät maaseudulla elämisen ehtona, sillä syrjäkylillä tai syvällä maaseudulla ei ole tarjolla erilaisia asumisvaihtoehtoja eikä liikkumismuotoja.

KHO:n 2012:95 päätöksen mukaan toimeentulotukea myönnettäessä hakijan käytettävissä olevilla varoilla tarkoitetaan sellaista omaisuutta, joka on helposti realisoitavissa tai jonka käytettäväksi saattaminen ei edellytä realisoimistoimia. Toimeentulotukilain 12 § todetaan, että hakijan huomioonotettavina tuloina ei voida pitää asuntoa, eikä tarpeellista asuinirtaimistoa, eikä työ- tai opiskeluvälineitä, eikä muita varoja, jotka katsotaan olevan tarpeen jatkuvan toimeentulon turvaamiseksi. Tämän perusteella voitaisiin katsoa, että maatalousyrittäjän elinkeino, asuminen ja mahdollisesti myös liikkuminen olisi turvattu. Omaisuuden realisointi on kuitenkin merkittävä tekijä sille, miksi maatalousyrittäjät tai muut yrittäjät eivät hae toimeentulotukea.

Käsitys järjestelmästä

”Jotenkin semmoinen käsitys systeemistä että yrittäjät pärjätköön itseksensä.” (K08)

”Maatalousyrittäjä, tai kukaan muukaan yrittäjä, ei kuulu toimeentulotuen tai työttömyysturvan piiriin, koska mahdollinen omaisuus on ensin realisoitava jos sitä on. Ja yleensähan maataloudessakin on. Eli omillaan on toimeen tultava.” (K10)

Maatalousyrittäjien käsitysten mukaan sosiaaliturvajärjestelmä ja erityisesti harkinnanvaraiset etuudet ovat suunniteltu vahvasti kaupunkilaisnäkökulmasta eivätkä mahdollista yrittäjän, joka asuu maaseudulla omakotitalossa, hakevan etuuksia. Maatalousyrittäjien käsitykset järjestelmästä ovat, että yrittäjän on tultava toimeen omillaan, ja harkinnanvaraisiin tukiin on oikeutettu vasta kun *”kaik on mänt”* (K12). Aineistossa tuotiin

esille myös muihin harkinnanvaraisiin etuisuuksiin liittyneitä yrittäjiin kohdistettuja vaatimuksia.

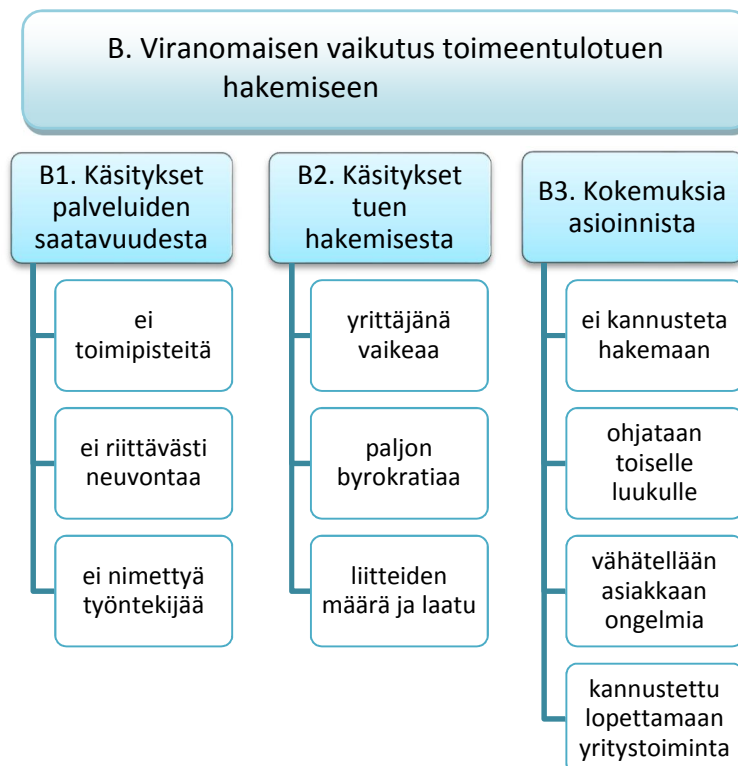
Laissa yleisestä asumistuesta (938/2014) säädetään, että myös omistusasunnossa asuvalla on oikeus asumistukeen. Lakia tarkastellessa käy kuitenkin ilmi, että esimerkiksi lainojen lyhennykseen asumistukea ei myönnetä. Samoin käy omistusasunnossa asuvan sähkö-, lämmitys- ja vesimaksulle. Asumistukea puolestaan voi saada asunnon hoitokuluihin sekä rahoituskuluihin korkojen osalta. On kuitenkin totta, että asumistukea esimerkiksi vanhalle omakotitalolle on hankala hakea, sillä asumismenot muodostuvat usein muista kuin lain mainitsemista kuluista.

”Toimeentulotuki on suunniteltu kaupunkilaisnäkökulmasta, jossa asutaan kerros- tai rivitaloissa ja maksetaan vuokraa tai vastikkeita. Mutta omakotitaloasuja maksaa erikseen kaikki asumismenot...Mutta maatilalla on erityisen hankala sanoa, että mikä osuus vaikkapa tiemaksusta on toimeentulotuessa huomioitavaa asumismenona ja mikä osa tiemaksusta on yritystoimintaan liittyvää.” (K14)

van Oorshot (1995, 272–273) on todennut, että sosiaaliturvajärjestelmän tasolla toimeentulotuen alikäyttöön vaikuttaa eniten asiakkaan tieto ja ymmärrys tuesta sekä hänen oikeudestaan tukeen. Asiakkaalla täytyy olla tämä tieto, ennen kuin hän voi tietoisesti harkita hakeeko vai ei. Tietoa voidaan siten pitää merkittävänä kynnystekijänä toimeentulotuen hakemisessa, ja muiden tekijöiden merkitys ilmenee vasta tämän kynnyksen ylittämisen jälkeen. Määtän (2012, 126) mukaan tätä kynnystä ennen on kuitenkin esikäännyttäviä tekijöitä, kuten tuen monimutkaisuus ja kasvokkaisen neuvonnan puute, jotka molemmat saattavat johtaa tilanteeseen, jossa tukea tarvitseva ei sitä hae. Käsitys toimeentulotukioikeuden puutteesta oli vastanneille maatalousyrittäjille selkeästi merkittävin tekijä sille, miksi he eivät ole hakeneet toimeentulotukea. Samoin käsitykset toimeentulotuen edellytyksistä koettiin vahvasti negatiivisina tekijöinä, eikä tuen hakemista nähty siksi mahdollisena.

5.2 Viranomaisen toimintaa ja toimimattomuutta

Kuvauskategoria B (kuvio 4) pitää sisällään viranomaiseen, palveluihin ja tuen hakemisen käytännön haasteisiin liittyvien tekijöiden lisäksi kokemuksia toimeentulotuen hakemisesta. Kirjoituspyyntöön vastanneista maatalousyrittäjistä kaksi oli hakenut toimeentulotukea aiemmin, ja kaksi maatalousyrittäjää oli tiedustellut toimeentulotuesta sosiaali- palveluista tai Kelasta. Näiden vastausten katson antavan tälle tasolle käsitysten lisäksi kokemukseräistä tietoa.

Kuvio 4. Maatalousyrittäjien käsityksiä ja kokemuksia viranomaistason vaikutuksista toimeentulotuen hakemiseen.

Käsitykset palveluiden saatavuudesta

”Perusongelma monella on toimeentulotuen esteenä jo se, ettei maaseuduilla ole enää toimipisteitä.” (K14)

Maatalousyrittäjien käsitys on, että toimeentulotuen hakeminen on hankalaa toimipisteiden vähyyden vuoksi. Sosiaalipalveluja on useammin pienten kuntien keskuksissa, mutta näidenkin toiminta on saattanut supistua, jolloin paikalla on henkilökuntaa esimerkiksi kerran kuukaudessa. Toimeentulotuen siirryttyä Kelalle, on maaseudulla asuvien entistä hankalampi hakea toimeentulotukea. Kelan toimipiste saattaa olla kaukana lähimmässä kaupungissa, jolloin yrittäjien asiointimatka saattaa kestää koko päivän. Työssä, johon kuuluu esimerkiksi eläinten hoitaminen, voi virastoissa vierailu toimiston aukioloaikana olla hyvin haastavaa. Maaseudulla elävien huolena on ollut jo pitkään palvelujen häviäminen, ja vaikka tähän ollaan pääasiassa totuttu, uusissa haasteissa huolet kuitenkin nousevat uudestaan esille.

”Aika moni tarvitsisi apua lappujen täytössä. Kelan palveluita ei maaseudulla ole kauheasti tarjolla.” (K14)

Toimeentulotuen siirtämisen Kelaan toivotaan helpottavan ihmisten asiointia, alentavan kynnystä hakea toimeentulotukea, vähentävän toimeentulotuen leimaavuutta ja sosiaaliturvaetuuksien alikäyttöä. (Sosiaalibarometri 2016, 20). Maatalousyrittäjien kohdalla huolena on kuitenkin, ettei toimeentulotuen hakemiseen anneta riittävästi neuvontaa. Usein asioineet maatalousyrittäjät kokevat myös haastavana sen, että heidät vastaanottaa joka kerta eri henkilö, jolloin erityisesti harkinnanvaraisiin etuuksiin liittyvien asioiden käsittely aloitetaan aina uudelleen. Maatalousyrittäjät kokivat myös, että heidän ongelmiaan on sosiaalitoimessa asioidessa vähätelty, toteamalla että *”voi kokeilla hakea (toimeentulotukea)”* (K26). Määtän (2012, 130) mukaan toimeentulotuen hakijat ovat tukea hakiessaan usein tilanteessa, jossa muut keinot on käytetty. He hyö-

tyisivät sosiaalityöntekijöiden ammattitaidosta ja koulutuksen mukanaan tuomasta näkemyksestä. Palvelujärjestelmän toiminnan kokonaisuus ja kyky toimia koordinoijana muiden viranomaisten välillä olisi tärkeää myös yrittäjien näkökulmasta. Sosiaalityöntekijän tapaamisen sijaan asiakkaat joutuvat yleensä asioimaan portinvartijana toimivan etuuskäsittelyn kanssa ja pääsevät vain harvoin sosiaalityöntekijän vastaanotolle. Sosiaalihuollon asiakaslain (812/2000) 4 § mukaan asiakkaalla on oikeus laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon ja hyvään kohteluun. Asiakasta täytyy myös hallintolain (434/2003) hyvän hallinnon periaatteiden mukaan palvella asianmukaisesti ja antaa neuvontaa asiakkaan tarpeen mukaan. Näiden lainkohtien lisäksi myös Kela toteaa, että heidän toimintansa perustuu arvoille kuten: ihmistä arvostava, osaava, yhteistyökykyinen ja uudistuva (Kela).

Käsitykset tuen hakemisesta

”Mutta iso este on siinä, että hakeminen on maatalousyrittäjien kohdalla helposti työlästä, kun erilaisia liitteitä pitäisi toimittaa läjäpäin.” (K14)

”Toimeentulotuen hakemisen kynnyks on korkea, nälkäkuolema kuulostaa paremmalta vaihtoehdolta kuin niiden loputtomien paperilomakkeiden täyttö.”(K09)

Maatalousyrittäjät kokevat toimeentulotuen ja muiden harkinnanvaraisten etuuksien hakemisen olevan yrittäjänä työlästä. Useat vastaajat korostivat tuen hakemisen yhteydessä vaadittavien liitteiden määrän olevan liian suuri. Toimeentulotukea haettaessa yrittäjän tulee antaa selvitys yrittäjän ja yrityksen taloudellisesta tilanteesta. Selvitys tapahtuu yritystoimintaa kuvaavilla asiakirjoilla kuten:

- tilinpäätös ja tilintarkastuskertomus viimeksi päättyneeltä tilikaudelta,
- tiliotteet ja/tai välitilinpäätös,
- yrityksen ja yrittäjän viimeisimmät veroilmoitukset,
- palkkailmoitukset,
- työvoimaviranomaisen ja Kansaneläkelaitoksen lausunnot,
- pitkäaikaisen vieraan pääoman lyhennysaikataulu ja korkokanta,

- tai muut vastaavat yrittäjän ja yrityksen taloudellista tilannetta kuvaavat selvitykset.

Asiakirjojen tarkoituksena on selvittää erityisesti hakijan omassa käytössä olevat varat. (STM 2013, 31.) Erilaisia asiakirjoja voidaan tarvita myös yrityksen toiminnan eri osa-alueista, maatalouden erilaisista tuista ja niiden maksuista sekä selvitykset omaisuuden mahdollisista erilaisista omistussuhteista.

*”Luulen, että Kelan virkailijat laskee, ettei tuen saamisen edellytykset täyty. Luulen (siis en tiedä) että toimeentulotuen saamisen edellytys on se että olet konkurssissa ja realisoinut kaiken mikä on rahaksi muutettavissa.”
(K12)*

”Lapsen päivähoitomaksukin menee korkeimman maksun mukaan, kun tulojen selvittäminen ja byrokratia on niin kovan työn takana. Kannattaa tutustua mitä kaikkia lippuja ja lappuja yrittäjän tarvitsee täyttää, että voi hakea tuloihin perustuvaa päivähoitomaksua.” (K08)

Maatalousyrittäjien kokemus on, että työajasta suuri osa menee tilan talouden hoitoon ja erilaisiin toimistotöihin, ja tästä syystä tukien hakeminen ja liitteiden kokoaminen koetaan liian hankalana. Useat maatalousyrittäjät kokivat myös, että jotkin liitteet antavat virheellistä tietoa yrityksen tilasta, jolloin tämänhetkinen taloudellinen tilanne jää piiloon. Harkinnanvaraisten etuuksien kohdalla maatalousyrittäjät kokivat, että heidän tulonsa katsotaan helposti todellisuutta suuremmiksi, jolloin he jäivät joko vaille tarvitsemaansa etuutta tai vastaavasti joutuvat maksamaan jostakin palvelusta liian paljon. Yllä mainittujen toimeentulotukihakemuksen liitteiden tulkinta vaatii erityisosaamista, jota pelkkä sosiaalialan koulutus ei työntekijälle muodosta. Etuuskäsittelijöinä toimivien tulee ymmärtää yrityksen toimintaperiaatteet sekä kannattavuudesta kertovat tärkeimmät tunnusluvut. Lisähuolta aiheuttaa käsitteiden kuten *yrittäjäriski*, *tilinpäätös* ja *kannattamaton yritystoiminta* ymmärtäminen. Toimeentulotuen soveltamisohjeissa, kuntien omissa ohjeistuksissa tai lainsäädännössä näitä käsitteitä ei riittävästi avata, siitä huolimatta, että näiden perusteella yrittäjän toimeentulotuki voidaan hylätä tai sitä voidaan leikata.

Kokemukset asioinnista

”Hain toimeentulotukea kun sähköt ja vedentulo uhattiin katkaista, alkuun hakemukset käsiteltiin ripeästi. Maksatuspäätös tehtiin joulun asti. Kannustettiin ”lopettamaan kannattamaton tilanpito” ja ilmoittautumaan työttömäksi työnhakijaksi.” (K30)

”Toimeentulotukea on kerran haettu ja hakemus tuli bumerangina takaisin, kun meillä on realisoitavaa omaisuutta. Oli tietysti, mutta se tarvittiin kyllä yritystoiminnan jatkamiseen.” (K21)

Maatalousyrittäjät, jotka olivat hakeneet toimeentulotukea tai harkinneet sitä kertoivat, että heitä oli kannustettu lopettamaan yritystoiminta sekä realisoimaan omaisuuttaan. Voidaan kyseenalaistaa, onko toimeentulotuen ylipäätään yksilöllisen tarveharkinnan mahdollisuutta. Tuen saamisen ehdot ovat tiukat ja työ on liukuhihnamaista toistoa, johon ei ole mahdollisuutta vaikuttaa sisältä käsin. Järjestelmän hallinnolliset ohjeet ja määräykset ohittavat sosiaalihuoltolain antamat mahdollisuudet, jolloin asiakaskohtainen harkinta ja työntekijän ammatilliset periaatteet jäävät pinnan alapuolelle. (Toimeentulotukityön selvitysprojektin raportti 1996, 66.)

Maatalousyrittäjillä oli myös kokemuksia siitä, miten heidän asiakkuutensa pyrittiin siirtämään toiselle viranomaiselle haettamalla ensin yleistä asumistukea, jonka jälkeen voisi virkailijan mukaan ”kokeilla” hakea toimeentulotukea. Kohtelusta saa kuvan, ettei asiakkaan tilannetta otettu riittävän vakavasti ja ensisijaisia sosiaaliturvaetuuksia pidettiin tärkeimpinä. Yleisen asumistuen kohdalla maatalousyrittäjät kokivat olevansa yhtä hankalassa tilanteessa kuin toimeentulotuenkin suhteen, sillä omakotitaloasumisen kustannukset muodostuvat aivan erilaisista maksuista kuin kaupunkien vuokra-asunnoissa. Sosiaalibarometrien (2006 ja 2010) mukaan voidaan todeta, ettei kenelläkään näytä olevan kokonaisnäkemystä etuuksien ja tuen kohdentumisesta tai pulmista yksittäisen ihmisen kannalta eikä siten kokonaisvastuuta yksittäisen ihmisen selviytymisestä. Taustalla voidaan havaita ammatillisesti vähemmän vaativien ja erityistaitoja vaativien tehtävien erottaminen toisistaan, jolloin voi muodostua statuseroja eri toimintayksiköiden ja ammattiryhmien välille.

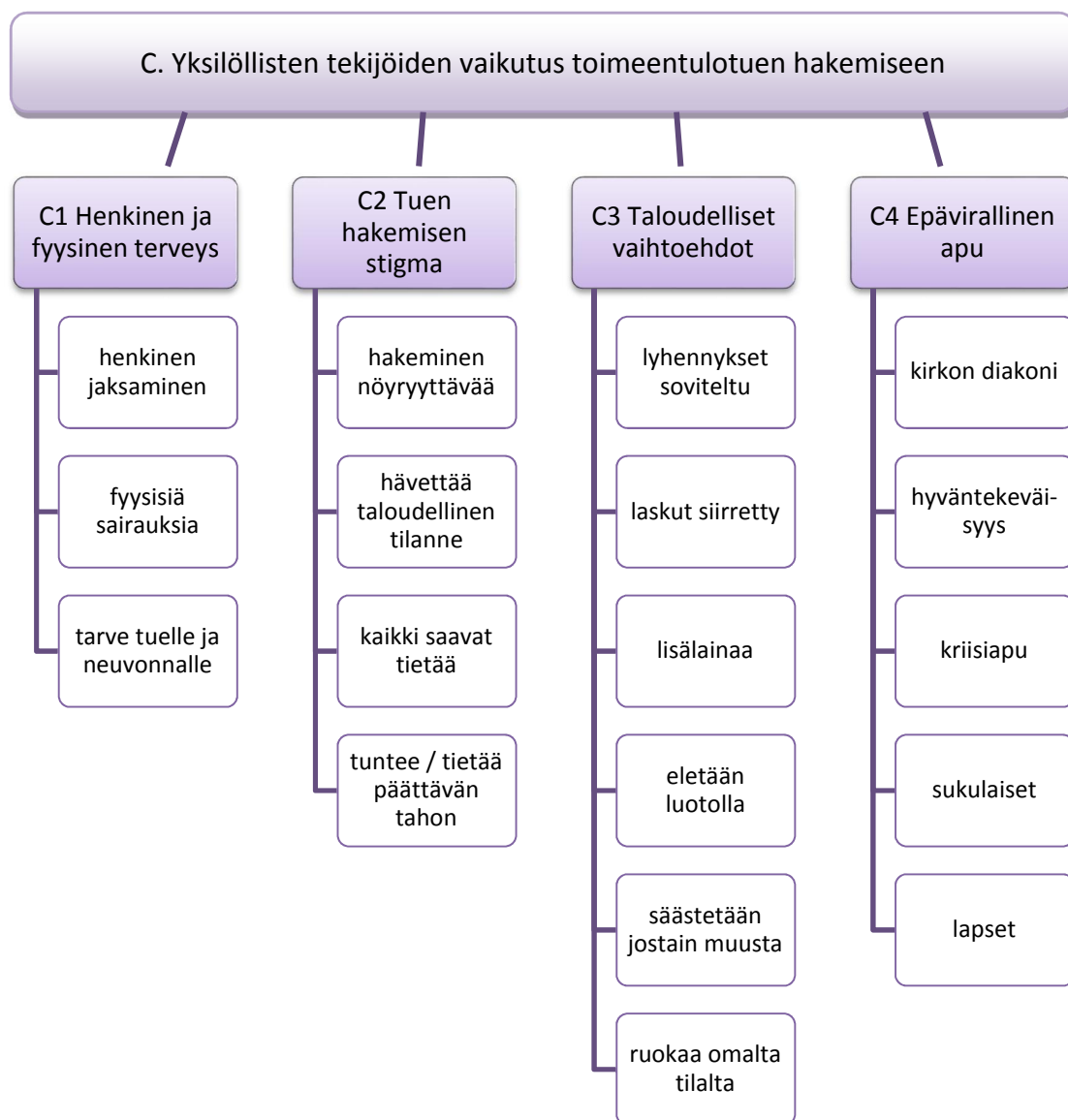
Määtän (2012, 129) mukaan perusturvaetuuksia hakevien asiakkaiden tuen tarpeet ovat usein monimuotoisia ja ne jäävät helposti tunnistamatta, jos asiakkaan tilanteen kuvaaminen jää tukihakemuksen varaan. Usein asiakkaan kohdalla tuen tarve on laajempi kuin pelkkä taloudellisen tuen tarve. Kasvotusten tapahtuva asiakkaan ja viranomaisen kohtaaminen on kuitenkin yhä harvinaisempaa. Toimeentulotukea haetaan pääsääntöisesti kirjallisesti, eikä virkailijaa enää tavata henkilökohtaisesti. Etäisyys asiakkaan ja virkailijan välillä, samoin kuin eri virkailijoiden välillä, heikentää asiakkaan kokonaistilanteen ymmärtämistä ja pakottaa pirstaloituneisiin, puutteellisinkin tiedoin tehtyihin päätöksiin.

van Oorschot (1995, 274) korostaa, että toimeentulotuen alikäyttöön liittyy usein viranomaisten passiivisuutta. Asiakkaan tieto hänen oikeuksistaan ja mahdollisuudesta hakea toimeentulotukea, jota käsiteltiin edellisessä luvussa, voi olla hyvinkin riippuvainen viranomaisten antamasta tiedosta ja neuvonnasta. Maatalousyrittäjät kuvaavat viranomaisten taholta saamaansa kohtelua, kuten van Oorschotkin, ”ota tai jätä” asenteeksi, jolloin asiakkaita ei itse asiassa rohkaista hakemaan toimeentulotukea. Tiedon ja neuvonnan antaminen on kuitenkin yksinkertaisin ja vaikuttavin keino vähentää alikäyttöä.

5.3 Yksilöllisten tekijöiden vaikutus tuen hakemiseen

Toimeentulotuen hakemiseen vaikuttavat myös monenlaiset yksilölliset asiakkaaseen itseensä liittyvät tekijät. Maatalousyrittäjien kohdalla esille nousivat erityisesti henkisen ja fyysisen terveyden haasteet, ongelmien kasaantuminen sekä toimeentulotuen hakemiseen liittyvä stigma. Pääasiallisena apuna vaikeassa tilanteessa nähtiin epävirallinen apu joko järjestöjen, seurakunnan tai läheisten muodossa.

”Jotenkin tuon toimeentulotuen hakemisen/hakemattomuuden koen johtuvan osaltani siitä ajatusmallista. Että koska olen yrittäjä ei minulla ole oikeutta yhteiskunnan taloudelliseen turvaan, ja koen epäonnistuneeni yrittäjänä jos siihen joutuisin turvautumaan.” (K29)

Kuvio 5. Maatalousyrittäjien käsityksiä ja kokemuksia yksilöllisten tekijöiden vaikutuksesta toimeentulotuen hakemiseen.

Henkinen ja fyysinen terveys

”Voimat ei vaan riitä, tälläkin hetkellä byrokratian pyörittäminen vie meillä yhden henkilön työajasta melkeinpä puolet. Jos olisi olemassa joku neuvoja, joka opastaisi näissä ns. sosiaaliavustusten hakemisessa, niin se olisi todella hieno asia.”(K09)

Maatalousyrittäjien kokema paine työn kuormittavuuden sekä taloudellisen kannattamattomuuden vuoksi näkyi kirjoituksista selvästi. Maatalousyrittäjät kokivat, että yrityksen välttämättömien toimistotöiden tekeminen fyysisen työn lisäksi on niin raskasta, että voimat eivät enää riitä esimerkiksi toimeentulotuen hakemiseen. Maatalousyrittäjät tekevät työtään vuoden jokaisena päivänä. Maatalousyrittäjillä joilla on eläimiä, on oikeus vuosilomaan, joka on 26 päivää vuodessa. (Kela). Yrittäjäperheeseen kuuluvat tekevät keskimäärin 3147 työtuntia vuodessa maataloustyötä. (Kaila & Karttunen 2013, 18). Eli 339 päivää vuodesta maatalousyrittäjät tekevät keskimäärin 9 ½ tunnin työpäiviä. Työn määrä yhdistettynä huonoon kannattavuuteen on aiheuttanut suuria työssä jaksamisen haasteita. Ongelmat ovat kuitenkin olleet alan toimijoiden tiedossa, ja maatalouden erilaiset järjestöt ovat erilaisten hankkeiden avulla pyrkineet parantamaan tilannetta. Maa- ja metsätaloustuottajain keskusliiton (MTK) sekä Maatalousyrittäjien eläkelaitoksen (Mela) hankkeiden kautta on kyetty auttamaan jo useita satoja maatalousyrittäjiä myöntämällä esimerkiksi maksusitoumuksia talousneuvontaa tai terapiaa varten.

”Olen käynyt kahdessa selkäleikkauksessa... Oli todellista työtä kaikkien pappereiden ja lomittajien kanssa. Maitotilistä sain ainakin kipulääkkeet ostetuksi. Syksyllä, kun olivat lomatoimesta tekemässä palvelusuunnitelmaa, sanoin tarvitsevani lomittajaa kuntoutukseen. Tokaistiin vastaukseksi: ”Ei me semmoseen anneta”.” (K03)

Maatalousyrittäjien kirjoituksissa näkyi, miten jaksamisen vaikeudet sekä fyysiset sairaudet ovat vaikuttaneet maatalousyrittäjien elämään. Anne Metterin (2012, 111) mukaan niin psyykkisiin kuin somaattisiin sairauksiin voi liittyä jaksamisen ongelmia, jolloin voi olla kyvytön hoitamaan sosiaaliturva-asioitaan. Suhteellisen hyvässäkin yhteiskunnallisessa asemassa oleva voi pudota järjestelmien väliin ja jäädä ilman sosiaaliturvaa. Jaksamisen vaikeudet ja huono taloudellinen tilanne yhdistettynä toimeentulotuen hakemisen vaikeuteen aiheutti useissa vastaajissa epätoivoa ja tuen hakeminen nähtiinkin mahdottomana tai toivottomana.

”Maatalousyrittäjä ei saa toimeentulotukea, koska hänellä on realisoitavaa omaisuutta. Kysymys ei ole siitä, miltä musta tuntuu vaan siitä, että sitä ei meikäläisille myönnetä, vaikka mikä olisi.” (K14)

Hämeenahon (2014, 193) mukaan arjessa näkymättömäksi muuttuvat ilmiöt tulevat esiin juuri muutostilanteissa. Hetkinä jolloin normaali, hyvä arki murtuu. Tällöin voi tulla tarvetta niin sanotuille hädän hetken palveluille. Sosiaalipalvelujen keskeinen tehtävä on tukea ja auttaa ihmisiä arjessa ja hädän hetkellä, jolloin epäluottamus järjestelmää kohtaan tuo myös epävarmuuden tunnetta siitä, onko apua tarvittaessa saatavilla. Maa-seudulla sosiaalipalveluiden merkitys heijastuu koko hyvinvointipalvelujärjestelmään. Tieto siitä, että apua on tarvittaessa saatavilla, on merkittävä osa perusturvallisuuden kokemuksen syntyä. Sosiaalityön ja toimeentulotukityön merkitys on olla osa kokonaisuutta, jossa luottamus omaan hyvinvointiin ja jaksamiseen rakentuu. Luottamus avunsaamiseen perustuu erityisesti tietoon siitä, että hyvä arki säilyy ja, että ongelmien tullessa tarjolla on apua.

Toimeentulotuen hakemisen stigma

”Ja toisaalta koen hyvin nöyryyttävänä sen, että joutuisin asioimaan kunnansosiaalitoimen kanssa, koska asumme pienessä maalaiskunnassa, ja jokainen tietää kuinka ”vaitiolovelvollisia” he virkaihmisinä ovat.”(K29)

”Onhan siinä vielä se häpeäkin mukana..” (K21)

Maatalousyrittäjät kokivat toimeentulotuen hakemisen olevan häpeällistä ja nöyryyttävää ja joidenkin vastaajien mielestä häpeän kokemus saattaa jopa yksinään estää toimeentulotuen hakemisen. Maatalousyrittäjät asuvat usein pienillä paikkakunnilla, jolloin koettiin pelkoa siitä, että kaikki saisivat tietää huonosta taloudellisesta tilanteesta. Toimeentulotuen hakemisen häpeän voidaan nähdä jakaantuvan kahteen osaan, josta ensimmäinen kohdistuu omaan taloudelliseen tilanteeseen ja toinen toimeentulotuen hakemiseen. Robert Page (1984, 17) toteaa, että häpeän kokemukset voivat vaihdella

lievästä nolostumisesta häpeän kautta aina stigman eli leiman muodostumiseen. Kreikan kielestä tuleva sana stigma tarkoittaa jälkeä, tahraa tai leimaa, joka on leikattu tai poltettu ihoon. Stigman kokemus voi aiheuttaa tunteen, jossa henkilön koko identiteetti on leimautunut jotenkin poikkeavaksi.

Yrityksen huono taloudellinen tilanne nähdään usein yrittäjän henkilökohtaisena epäonnistumisena, vaikka tilannetta tarkastellessa voidaan havaita, ettei tarpeettomia tai kohutuuttomia riskejä ole otettu. Antero Stenlundin (2017, 73) mukaan yrittäjyyteen liitetäänkin vahva epäonnistumisen pelko, jota ruokkii vahva sosiaalinen paine. Suomalainen kulttuuri ruokkii tätä epäonnistumisen pelkoa, jonka mukaan epäonnistumiset tulee kieltää ja epäonnistujat tuomitaan. Toimeentulotuen hakemiseen liitettävää häpeän kokemusta vahvistaa pienten paikkakuntien yhteisöllisyys ja läheiset sosiaaliset suhteet, sillä on todennäköistä, että toimeentulotuesta päättävä taho ja tukea hakeva tuntevat tai ainakin tietävät toisensa. Pagen (1984, 35) mukaan stigmalla on merkittävä rooli sosiaaliturvajärjestelmässä, sillä useat toimintatavat aiheuttavat stigman kaltaista leimautumista.

Pugh ja Cheers (2010, 41) toteavat, että pienillä paikkakunnilla luottamuksellisuus voi vaarantua jopa sillä, että yhteisössä nähdään henkilön vierailevan sosiaalitoimistossa. Luottamuksellisuuden rajat ovatkin usein tiedostettuja niin asiakkaiden kuin työntekijöiden taholta. Sosiaalipalvelujen käyttöä voidaan myös välttää negatiivisiksi koetuissa ongelmissa, kuten mielenterveyden, päihteiden tai taloudellisten ongelmien vuoksi, koska ongelmiin liittyy vahva epäonnistumisen kokemus. Kananojan (2007, 109) mukaan luottamuksen rakentaminen ei ole helppoa, sillä monien asiakkaiden elämä koostuu sarjasta pettymyksiä, eivätkä tällaiset kokemukset rohkaise luottamaan uusiin ihmisiin tai viranomaisiin.

Taloudelliset vaihtoehdot

”Välistä eletään oikeasti Visalla, mutta se on niitä ammatinvalinta kysymyksiä.” (K21)

Maatalousyrittäjillä oli myös käytössä useita keinoja, joiden avulla taloudellista ahdingkoa oli pyritty helpottamaan tai ainakin siirtämään, jolloin toimeentulotuen hakemista voitiin lykätä. Maatalousyrittäjien kokemus oli, että ennen toimeentulotuen hakemista on käytettävä hyväksi kaikki mahdollinen apu, jopa hyväntekeväisyys ja läheisten apu.

”Parina viime vuonna on välillä käynyt tili nolllilla, mutta olemme saaneet laskut siirrettyä ja lyhennyksiä sovittu pankin kanssa siten, että ollaan päästy elämässä eteenpäin ilman, että on tarvinnut turvautua sosiaalitukeen. Tosin, emme kumpikaan ehkä uskaltaisi hakea sitä...” (K11)

Maatalousyrittäjien kokemuksen mukaan toimeentulotuen hakemiselle on muita vaihtoehtoja, joiden avulla voi yrittää pärjätä. Pankin kanssa on neuvoteltu uudelleen lainojen lyhennysten maksueristä, laskujen maksupäiviä on siirretty, ja tiukassa tilanteessa on eletty luotolla. Maatalousyrittäjien kokemus on, että usein vähemmälläkin voi pärjätä ja aina löytyy joku asia, mistä vielä voisi säästää. Maatalousyrittäjien kertomuksista voi tulkita, että yrityksen taloutta osataan hoitaa myös vaikeassa tilanteessa. Maatalousyrittäjien tekemät toimet yrityksen talouden tasapainottamiseksi ovat samoja järjestelyjä, joita talous- ja velkaneuvonnan kautta suositellaan tehtäväksi. Tärkeää on kuitenkin, ettei vaikeassa tilanteessa päädytä hankkimaan lisää velkaa, ja siten hankaloiteta omaa taloudellista tilannetta.

”Onneksi meillä on omasta takaa perunoita ja maitoa, lihaakin, joten emme sentään ole kärsineet nälästä.” (K11)

Onnekkaimmat maatalousyrittäjät tuottavat itse maitoa, lihaa ja kasvikunnan tuotteita, jolloin ruoan suhteen voidaan olla osaksi omavaraisia. Toisaalla taloudellisen ahdingon vuoksi lapsia käsketään syömään koulussa hyvin, koska illalla ei ole kotona lämmintä ruokaa ja lisälainaa on otettu aivan perusruokaostoksia varten. Kokonaisuutena maatalousyrittäjien tilanne näyttää todella tukalalta ja tällaiset taloudelliset vaihtoehdot eivät paranna tilannetta pidemmällä aikavälillä. Ennemmin tai myöhemmin lainat on maksettava, ja taloudellinen ahdinko lähinnä siirtyy myöhempään ajankohtaan.

Laura Kalliomaa-Puhan (2013, 24) tavoin pohdin maatalousyrittäjien kirjoituksia lukiesani, mitä tarkoittaa välttämätön ja riittävä toimeentulo? Toimeentulotuen alikäyttö kohdistuu usein juuri niihin, jotka apua eniten tarvitsisivat. Monimutkainen järjestelmämme ei kuitenkaan välttämättä toimi edes niiden kohdalla, joille apua olisi saatavilla. Kuivalaisen (2010, 69) mukaan toimeentulotuen alikäytön vuoksi yksilön ja perheen toimeentulo jää alemmalle tasolle kuin mitä poliittis-hallinnollisesti katsotaan riittäväksi ja välttämättömäksi. Etenkin silloin, kun alikäyttö on vapaaehtoista ja johtuu siitä, ettei henkilö tiedä oikeudestaan toimeentulotukeen, se asettaa kansalaiset eriarvoiseen asemaan. Köyhyystutkimuksessa katsotaan, että toimeentulotukiasiakkaat ovat yhteiskunnassa heikoimmin toimeentulevia. Mittaustavan puutteena on kuitenkin se, että osa tukeen oikeutetuista ei hae tai saa tukea.

Epävirallinen apu

”Maajussin viimesijainen toimeentuloturva on tasan kirkon diakonian ja hyväntekeväisyysjärjestöjen tai sukulaisten avun varassa.” (K06)

”Lapsetkin ovat sen verran isoja, että pärjäävät opintotuella tms. Auttavat kotona myös, ettei ole tarvinnut palkata työntekijöitä pitkäksi aikaa.” (K10)

Maatalousyrittäjien kokemus on, että heille viimesijainen turva ei ole toimeentulotuki, vaan muut auttavat tahot. Kirjoittaneiden maatalousyrittäjien mukaan seurakuntaa ja erilaisia hyväntekeväisyysjärjestöjä on mahdollista lähestyä, kun tarvitsee apua. Yhden vastanneen maatalousyrittäjän kokemuksen mukaan kriisiapua on taloudellista tukea helpompi saada. Maatalousyrittäjien tukena haastavassa tilanteessa ovat myös omat sukulaiset ja läheiset sekä omat lapset. Maatiloilla on perinteisesti työskennelty perheen yhteisvoimin ja maatalousyrittäjien kokemus olikin, että omat perheenjäsenet voivat auttaa käytännön töissä ja vaikuttaa siten yrittäjien jaksamiseen. Omien lasten apua oli otettu vastaan maatilan töissä, mutta lasten myötä myös taloudelliset paineet voivat kasvaa. Aineistosta nousikin esille myönteisenä kokemuksena se, jos lapset olivat jo omillaan ja pärjäsivät esimerkiksi opintotuen turvin.

Pugh ja Cheers (2010, 111) toteavat, että sosiaalityön piirissä on jo pitkään tiedostettu, että suuren osan sosiaalityöstä tekevät itseasiassa perheenjäsenet, ystävät ja naapurit. Avun hakeminen läheisiltä koetaan helpommaksi kuin virallisen avun hakeminen, erityisesti syvästi henkilökohtaisten ja mahdollisesti häpeällisiksi koettujen ongelmien kohdalla. Maatalousyrittäjien kohdalla taloudelliset vaikeudet eivät kuitenkaan näytä olevan sen kaltainen ongelma, josta he haluavat muiden yhteisössään tietävän, kun otetaan huomioon taloudellisen tilanteen aiheuttamat häpeän kokemukset.

”Henkistä tukea on kyllä tarjottu kriisipalvelusta.” (K16)

Vapaaehtoisuuteen perustuvaan epäviralliseen apuun, kuten kirkon, SPR:n ja ruoka-pankkien apuun, joutuvat nykyisin turvautumaan monenlaiset pienituloiset ihmisryhmät, jotka ovat pudonneet julkista hyvinvointivastuuta ylläpitävien turvaverkkojen läpi. Vapaaehtoiseen apuun turvautuvien taustat voivat olla hyvin erilaisia, mutta yhteistä heille on pakon sanelema tarve ulkopuoliseen apuun. Toimeentulotukihakemus saateetaan hylätä tai velkoja ei katsota menoiksi, jolloin velkaantuminen jatkuu. Ehkäisevän tai täydentävän toimeentulotuen myöntämisen sijaan suositellaan, että asiakas hakeutuu epävirallisen avun puoleen. (Hänninen & Karjalainen 2007, 182–183.)

5.4 Johtopäätökset

Aineistosta voidaan havaita, kuinka taloudellisesti tiukoilla maatalousyrittäjät kokevat olevansa. Maatalousyrittäjien kohdalla voidaan havaita kokemusta ulkopuolisuudesta heidän sosiaalipoliittisen asemansa vuoksi. Erityisesti taloudellisesti tiukkoina aikoina voi olla erittäin raskasta, kun tietää, että yhdenvertaisiin etuisuuksiin ei ole todellista mahdollisuutta. Maatalousyrittäjien kohdalla voidaan myös kyseenalaistaa universaali oikeus toimeentulon turvaan, sillä on nähtävillä, että heidän valitsemansa ammatti ohjaa heidät toimeentulotuen ulkopuolelle. Toisaalta tulee kiinnittää huomioita muihin perusoikeuksiin, kuten oikeuteen valita ammatti ja elinkeino, erityisesti tilanteessa, jossa toimeentulon vaikeudet eivät ole suoraa seurausta yrittäjän omasta toiminnasta.

Yrittäjien sosiaaliturva on erilainen kuin palkansaajien, mikä johtuu osaltaan palkansaajien vahvasta sosiaalipoliittisesta asemasta, mutta myös siitä, että yritysten ja yrittäjien taloudellisen tilanteen selvittäminen on haasteellista. Yrittäjinä heidän asemansa toimeentulotuen ja muiden sosiaalietuuksien kohdalla on heikko, sillä heidän tulee osoittaa laajojen ja monimutkaisten asiakirjojen avulla tuen tarpeensa. Taloudellisen tilanteen selvittämisessä tulee ottaa huomioon yrityksen yksilölliset piirteet ja kyettävä tulkitsemaan kannattavuudesta kertovia tunnuslukuja. Yritysriskin suhteen voidaan tehdä tulkinta, joka ohjaa jokaisen yrittäjän toimeentulotuen ulkopuolelle ilman, että tarkempaa selvitystä varsinaisista riskeistä tehdään. Maatalousyritykset ovat yrityksinä kuitenkin pääosin vakavaraisia, joita hoidetaan huolellisesti ja ilman turhaa riskinottoa.

Sosiaalityön osalta aineisto kertoo ankeaa tarinaa, sillä sosiaalityön tärkeimmät tehtävät, kuten neuvonta ja ohjaus sekä kokonaisvaltainen asiakkaan tilanteen tarkastelu, eivät näyttäyty positiivisesti maatalousyrittäjien kertomuksissa. Asiakkaina yrittäjät ovat kokeneet vähättelyä, mitätöintiä ja ohjausta toiselle viranomaiselle, jonne asiakas sopii paremmin. Maatalousyrittäjien kirjoituksista ei käy ilmi, ovatko heitä palvelleet henkilöt olleet sosiaalityöntekijöitä, etuuskäsittelijöitä vai toimistotyöntekijöitä. Sosiaalialan yhteisinä eettisinä toimintaperiaatteina tulisi kuitenkin toimia asiakkaan parhaaksi, jolloin asiakasta ei käännytetä pois vain siksi, ettei hän sovi ennalta asetettuihin määritelmiin toimeentulotuen asiakkaasta.

Maatalousyrittäjät kokevat, että sosiaaliturvajärjestelmä ja sitä edustavat viranomaiset eivät ole yrittäjiä varten. Aineistosta esiin nousseet kaupunkilaisnäkökulma-väitteet kertovat turhautumisesta sekä yksinäisyydestä tilanteessa, jossa olemme tottuneet hyvinvointivaltion sosiaaliturvajärjestelmän auttavan. On kuitenkin niin, että hyvinvointimme ja onnellisuutemme kansalaisina muodostuu turvallisuuden kokemuksesta; että meistä pidetään huolta, kun tarvitsemme apua. Maatalousyrittäjien kirjoituksista voin havaita samanlaista tuskastumista tilanteeseen, kuin olen omassa elämässäni havainnut työskennellessäni lähellä maatalousyrittäjiä. Kertomukset siitä, kuinka poliittisia päätöksiä tehdään ymmärtämättä niiden käytännön seuraamuksia maaseudulla ja maataloudessa ovat tulleet tutuiksi vuosien aikana.

Maatalousyrittäjien työn fyysiset riskit ovat olleet tiedossa kauan, ja maataloutta pidetäänkin yhtenä vaarallisimmista ammateista Suomessa. Tapaturmien ja ammattitautien uhka on päivittäinen ja riskit kasvavat väsyneenä ja uupuneena. Viime vuosien uutena ilmiönä on maatalousyrittäjien vakava uupuminen, joka on suoraan seurausta taloudellisesta tilanteesta ja epävarmasta tulevaisuudesta. Tässä tilanteessa vaikuttaakin hämentävältä, että sosiaalityön taholta ei ole osoitettu suurempaa mielenkiintoa tätä ryhmää kohtaan. Sosiaalityön ammattiosaamista on juuri moniulotteisten ongelmien ratkaiseminen. Aineistosta käy kuitenkin ilmi, että maatalousyrittäjät eivät tiedä mahdollisuudestaan päästä keskustelemaan sosiaalityöntekijän kanssa. Selityksenä voidaan pitää aineiston perusteella erityisesti tiedon puutetta tästä mahdollisuudesta, mutta merkittävänä tekijänä voidaan pitää myös viranomaisten passiivisuutta tiedon jakamisessa.

Maatalousyrittäjien keinot selvitä haastavassa taloudellisessa tilanteessa ovat osaltaan onnistuneita ja osaltaan eivät niin onnistuneita. Maatalousyrittäjät osaavat hoitaa yrityksen taloutta siten, että yrityksen lainat ja laskut tulevat maksetuiksi tai maksut siirretään myöhempään ajankohtaan. Huolena onkin yrittäjien henkilökohtaiset menot, joihin heillä ei taloudellisen ahdingon vuoksi ole rahaa. Usean maatalousyrittäjän palkka on pudonnut noin 40 % tavoitteesta, jolloin esimerkiksi ruokaostoksiin, terveydenhuollon menoihin tai lasten harrastuksiin ei jää varoja. Tässä kohtaa voisi olettaa toimeentulotuen tulevan hyvään tarpeeseen, mutta tukea ei kuitenkaan osata hakea tai sitä ei yksinkertaisesti laskennallisista syistä voida myöntää.

Jari Heinosen (2015, 48–49) mukaan työttömyys, pätkätyöt, sosiaaliturvan leikkaukset ja krooniset kuntien ja valtion rahoitusvajeet ovat nyt jokapäiväistä arkea. Sosiaalityössä ollaan paikallistasolla yhä useammin tekemisissä pysyvän ja pitkittyvän työttömyyden, köyhyyden, syrjäytymisen, perherakenteiden muutosten, yksinäisyyden, irrallisuuden, monikulttuurisuuden ja vallanpuutteen kanssa. Asiakkaiden näkökulmasta haasteet kytkeytyvät köyhyyskysymyksen, osallisuuskysymyksen ja valtakysymyksen ympärille. Kilpailukentillä jotkut voittavat ja jotkut häviävät. Maatalouden ja maatalousyrittäjien puolesta olen huolissani, tulevatko he olemaan tämän kehityksen voittajia vai häviäjiä? Useilta on

mennyt toivo siitä, että tekemällä ahkerasti töitä ja ottamalla käyttöön viimeisetkin voimariipheet, he voivat päästä paremmille päiville ja elämä helpottuu (Heinonen 2015, 50).

Maatalousyrittäjien kirjoitusten perusteella suomalaisesta sosiaaliturvasta ja sosiaalityöstä muodostuu hyvin synkkä kuva, jossa asiakkaan valitsema elinkeino johtaa hänet taistelemaan yhdenvertaisista palveluista ja etuisuuksista. Työllisyyden ja yrittämisen tukemisen sijaan kannustetaan lopettamaan yritystoiminta ja siirtymään työttömäksi työnhakijaksi. Pohdin, kuinka tällaiseen voidaan kannustaa? Elinkeinovapaus ei tarkoita ainoastaan sitä, että voi tehdä työtä valitsemassaan ammatissa, vaan myös sitä, ettei ketään voida pakottaa tekemään työtä, jota hän ei halua tehdä. Maatalousyrittäjänä toimiminen on myös kansantaloudellisesti suositeltavaa, jolloin kysymyksenä ei pitäisi olla saako jatkaa maatalousyrittäjänä, vaan sen sijaan kuinka jatkaminen mahdollistetaan.

Maatalousyrittäjien taloudellista ahdinkoa ei voida korjata toimeentulotuella, mutta tukeen tulee olla yhtäläiset mahdollisuudet. Maatalouden kannattavuuteen vaikuttavat tekijät ovat kuitenkin rakenteellisia, jolloin merkitystä on erityisesti poliittisilla päätöksillä ja markkinatalouden muutoksilla. Yksittäisten maatalousyrittäjien kohdalla erityisesti tiedon jakaminen voi vaikuttaa merkittävästi niin henkisten kuin taloudellisten ongelmien kanssa painivien arkeen. Maatalousyrittäjät ovat tänä päivänä vain vähän yhteydessä toisiinsa, mikä selvästi vahvistaa ulkopuolisuuden kokemusta ja yksin pärjäämisen eetosta. Maatalousyrittäjien tulee toimia entistä vahvemmin yhdessä ja jakaa tietoa niin taloudellisista vaikeuksista kuin keinoista niiden ratkaisemiseksi.

6 Pohdinta

Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää mitkä tekijät vaikuttavat toimeentulotuen hakemiseen maatalousyrittäjien kohdalla. Tutkimusongelma muotoutui kuvailevaan ja selittävään muotoon, jonka tarkoituksena oli kuvata toimeentulotuen alikäyttöön vaikuttavien tekijöiden moniulotteisuutta. Tutkimuksen tarkoitus toteutui hyvin ja tutkimus antoi uutta tietoa toimeentulotuen alikäytöstä, ja vahvisti myös jo olemassa olevaa tutkimustietoa. Tutkimukseen valittu näkökulma toimeentulotukeen ja sen alikäyttöön lisäsi tietoa erityisesti yrittäjien osalta sekä maaseudun toimintaympäristöstä. Yrittäjien näkemys on puuttunut täysin toimeentulotukikeskustelusta ja tämän on oletettu johtuvan siitä, että he eivät tarvitse toimeentulotukea. Tulosten perusteella on mahdollista, että kyse onkin siitä, että he kokevat olevansa järjestelmän ulkopuolella. Tutkimus antoi myös lisää tietoa sosiaalityön käytännön työtä varten, sillä se osoittaa, että avun tarpeita ei ole riittävästi kartoitettu.

Tutkimusasetelman osalta olin hyvin varovainen ja rajoitin omaa osallistumistani aineiston keräämisen suhteen. Pyrin asettamaan itseni vahvasti pelkästään tutkijan asemaan, kunnes oli aika tehdä analyysistä johtopäätöksiä, enkä siten antaisi henkilökohtaisten kokemusteni vaikuttaa tutkimukseen. Menetelmän valinta oli sekä ajankäytön, että oman tutkijan asemani vahvistamisen suhteen tärkeä valinta. Tekemällä avoimen kirjoituspyynnön pystyin poistamaan itseni todellisena henkilönä asetelmasta ja siten varmistamaan, etten vaikuta keräämääni aineistoon. Ajankäytöllisesti kirjoituspyynnön tekeminen oli myös nopea keino hankkia aineisto, ja mahdollisti myös laajemman kohderyhmän tavoittamisen. Ilmiötä kuvaileva ja selittävä tutkimusongelma edellytti vastausten monipuolisuutta ja useiden erilaisten tekijöiden löytämistä aineistosta.

Tuloksia voidaan yleistää toimeentulotuen alikäyttöön johtavien tekijöiden osalta, sillä ne vahvistivat aiempia tutkimustuloksia. Maatalousyrittäjien taloudellisen tilanteen suhteen tulokset antoivat kuitenkin paljon uutta maatalouden kannattavuuskeskusteluun. Vaikka tulokset kertovat maatalousyrittäjien toimeentulotuen alikäytöstä, voidaan pohdita tulosten teoreettista yleistettävyyttä koskemaan myös muita pien- ja perheyriyksiä, sekä laajemmin yrittämistä maaseudulla. Yrittämiseen tällä tasolla ja näillä alueilla liittyy

paljon samankaltaisuuksia, kuten yksin yrittäminen, ei muita työntekijöitä, eristyneisyys ja muiden työ- sekä koulutusmahdollisuuksien puute. Tuloksia voidaan jatkossa hyödyntää alikäytön tutkimuksissa, jolloin ne tuovat uutta tietoa toimeentulotuen alikäytön teorioihin. Käytännön työssä tuloksia voidaan hyödyntää vahvistamalla toimeentulotuesta ja muista sosiaaliturvaetuuksista tiedottamista, ja lisäämällä käytännön sosiaalityössä yrittäjien hakemusten poimimista hakemuspinnasta kokonaisvaltaiseen tilanteen kartoittamiseen. Tuloksilla voidaan myös perustella maatalousyrittäjien selviytymisen tukemista jo olemassa olevien hankkeiden kautta, jolloin tulokset todentavat tuen tarpeen ja tuen antamisen välttämättömyyden.

Jatkotutkimuksen näkökulmasta tulisi selvittää, miten yrittäjän taloudellista tilannetta tarkastellaan heidän hakiessaan toimeentulotukea ja toisaalta, kuinka paljon yksilöllistä harkintaa käytetään hakemuksia käsitellessä. Sosiaalityöntekijöillä on aina mahdollisuus myöntää perustoimeentulotuen lisäksi tai sen sijaan täydentävää tai ennalta ehkäisevää harkinnanvaraista tukea. Miten yrittäjiä kohdellaan näiden tukien kohdalla, on kuitenkin epäselvää. Perustoimeentulotuen siirtyminen Kelan käsiteltäväksi tuo myös mukanaan uusia mahdollisuuksia maatalousyrittäjien ja muiden yrittäjien kohdalla, jolloin jatkotutkimus Kelan toiminnan pohjalta on myös tarpeen.

Lähteet

- Ahonen, Sirkka 1994: Fenomenografinen tutkimus. Teoksessa Syrjälä, Leena & Ahonen, Sirkka & Syrjäläinen Eija & Saari, Seppo (toim.): Laadullisen tutkimuksen työtapoja. Kirjayhtymä Oy. Helsinki, 113–160.
- Arajärvi, Pentti 2002. Toimeentuloturvan oikeellisuus. Toimeentuloturvaa koskevan lainsäädännön suhde perustuslakiin, erityisesti perusoikeuksiin, ihmisoikeuksiin ja yhteisöoikeuteen. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 68. Kela, Helsinki.
- Bargain, Olivier & Immerwoll, Herwig & Viitamäki, Heikki 2012. No claim, no pain. Measuring the non-take-up of social assistance using register data. *Journal of economic inequality* (2012) 10: 375–395.
- Blomgren, Sanna & Karjalainen, Jouko & Karjalainen, Pekka & Kivipelto, Minna & Saikkonen, Paula & Saikku, Peppi 2016. Sosiaalityö, palvelut ja etuudet muutoksessa. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, raportti 4/2016.
- Booth, Shirley & Marton, FERENCE 1997. Learning and awareness edited by Shirley Booth, and FERENCE Marton, Taylor and Francis, 2013. ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/ulaplandebooks/detail.action?docID=1123033>. Luettu: 8.3.2017.
- Giarchi, George (toim.) 2007. Challenging welfare issues in the global countryside. Blackwell publishing, UK.
- Heinonen, Jari 2015. Rakenteellinen sosiaalityö muutoksessa ja muuttajana. Teoksessa Pohjola, Anneli & Laitinen, Merja & Seppänen, Marjaana (toim.): Rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2014. Toinen painos. United press, EU. 37–63.
- Hämeenaho, Pilvi 2014. Hyvinvoinnin verkostot maaseudulla asuvien äitien arjessa. Etnologinen tutkimus palvelujen käytöstä ja hyvän arjen rakentumisesta. Väitöskirja, Jyväskylän yliopisto. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Juvenes Print, Tampere.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko 2007. Tarve harkinnassa. Teoksessa Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja (toim.): Pääsy kielletty! Poiskäännyttämisen politiikka ja sosiaaliturva. STAKES, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Gummerus kirjapaino, Vaajakoski. 157–191.
- Jaakkola, Eevi 2015. Yhteisöllisyys syrjäisellä maaseudulla asuvien ikääntyvien arjessa. Väitöskirja, Lapin yliopisto.
- Jokiranta, Harri 2003. Se on miehen elämää. Maaseudulla asuvia miehiä elämäänsä kertomassa. Väitöskirja, Tampereen yliopisto.
- Kaila, E. & Karttunen, J. 2013. MTT:n kirjanpitolakyselyn aineistoa koskevat tulokset. Teoksessa Leppälä J, Lähti M, Smeds P, Väre M. (toim.) Työvoiman ja työmäärän hallinta maatalousyrittäjän jaksamisen ja hyvinvoinnin turvaajina. MTT:n raportti 117. (2., korjattu painos). Osoitteessa: <http://www.mtt.fi/mttraportti/pdf/mttraportti117.pdf> (Lainattu 3.4.2017.)
- Kalliomaa-Puha, Laura 2013. Mitä laki sanoo riittävästä toimeentulosta? Teoksessa Kangas, Olli & Niemelä, Mikko & Raijas, Anu (toim.) Takaisin perusteisiin. Perusturvan riittävyys kulutuksen näkökulmasta. Kelan tutkimusosasto, Helsinki. 24–41.

- Kananoja, Aulikki 2007. Asiakastyön yleiset lähtökohdat. Teoksessa Kananoja, Aulikki & Lähteinen, Martti & Marjamäki, Pirjo & Laiho, Kristiina & Sarvimäki, Pirjo & Karjalainen, Pekka & Seppänen, Marjaana. Sosiaalityön käsikirja. Gummerus kirjapaino oy, Jyväskylä.
- Karapuu, Heikki & Lavapuro, Juha 2011. Oikeus työhön ja elinkeinovapaus. Teoksessa Hallberg, Pekka & Karapuu, Heikki & Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin & Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. Perusoikeudet. 2. uudistettu painos. WSOYpro oy, Helsinki. 671–710.
- Karjalainen, Pekka & Seppänen Marjaana 2007. Yhteisötyö ja rakenteellinen sosiaalityö. Teoksessa Kananoja, Aulikki & Lähteinen, Martti & Marjamäki, Pirjo & Laiho, Kristiina & Sarvimäki, Pirjo & Karjalainen, Pekka & Seppänen, Marjaana. Sosiaalityön käsikirja. Tietosanoma, Jyväskylä. 127–131.
- Kemppainen, Tarja & Kostamo-Pääkkö, Kaisa & Niskala, Asta & Ojaniemi, Pekka & Vesterinen, Kerttu 2010. Sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnin ensiaskeleet Lapista. Tutkimus sosiaalitoimistojen työn vaikuttavuudesta. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus, Rovaniemi.
- Kilpeläinen Arja ja Romakkaniemi Marjo 2014. Paikallisuus rakenteellisessa sosiaalityössä. Teoksessa Anneli Pohjola & Merja Laitinen & Marjaana Seppänen (toim.) Rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2014. Kuopio, UNIpress, 136–161.
- Koukkari, Marja 2010. Tavoitteena kuntoutuminen. Kuntoutujien käsityksiä kokonaisvaltaisesta kuntoutuksesta ja kuntoutumisesta. Väitöskirja, Lapin yliopisto.
- Kuivalainen, Susan 2007. Toimeentulotuen alikäytön laajuus ja merkitys. Yhteiskuntapolitiikka 72 (2007):1. 49–56.
- Kuivalainen, Susan 2010. Köyhä, köyhempi, köyhin? Toimeentulotuen alikäytön yhteys köyhyyteen. Teoksessa Ervasti, Heikki & Kuivalainen, Susan & Nyqvist, Leo (toim.) Köyhyys, tulonjako ja eriarvoisuus. Painosalama, Turku. 69–88.
- Kuivalainen, Susan 2013. Toimeentulotuen muuttunut asema. Teoksessa Kuivalainen Susan (toim.) Toimeentulotuki 2010-luvulla. Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen raportti 9/2013. 15–37.
- Kuula, Arja 2006. Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Vastapaino, Jyväskylä.
- Laine, Timo 2001. Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä. 26–44.
- Linnakangas, Aila 2010. Sosiaalisten oikeuksien valvonta – esimerkkinä toimeentulotuki. Teoksessa Paunio, Riitta-Leena. Oikeusasiamies 90 vuotta –juhlakirja. Vammalan kirjapaino, Sastamala. 235–251.
- Lohmann, Roger & Lohmann, Nancy 2012. Rural social work practice. Columbia university press, US.
- Länsineva, Pekka 2002. Perusoikeudet ja varallisuussuhteet. Oikeustieteen väitöskirja, Turun yliopisto. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 235. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Länsineva, Pekka 2011. Omaisuudensuoja. Teoksessa Hallberg, Pekka & Karapuu, Heikki & Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin & Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. Perusoikeudet. 2. uudistettu painos. WSOYpro oy, Helsinki. 549–604.

- Matthies, Aila-Leena, Kattilakoski, Mari & Rantamäki, Niina 2011. Maaseudun hyvinvointipalvelujen kehittäminen kansalaisosallistumisen ja yhteisöllisyyden pohjalta. KAMPA-hankkeen Tutkimus- ja kehittämisraportti I. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisuja 9/2011.
- Metsämuuronen, Jari 2003. Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Metteri, Anna 2012. Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö. Väitöskirja, Tampereen yliopisto.
- Murty, Susan 2005. The future of rural social work. *Advances in social work*. Vol.6 No.1, 132–144.
- Määttä, Anne 2012. Perusturva ja poiskäännyttäminen. Väitöskirja, Helsingin yliopisto. Diakonia-ammattikorkeakoulu, Helsinki.
- Niemi, Jyrki & Ahlstedt, Jaana 2015. Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2015. 2.korjattu painos. Luonnonvara- ja biotalouden tutkimus 25/2015. Luonnonvarakeskus, Helsinki.
- Niskala, Asta 2008. Salatusta suhteesta kahden kimppaan – analyysi sosiaalityön prosessin rakentumisesta. Väitöskirja, Lapin yliopisto.
- Nummela, Tuija 2011. Asiakkaan asema ja oikeuksien toteutuminen aikuissosiaalityössä. Itä-Suomen yliopiston väitöskirja.
- Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin 2011. Yhdenvertaisuus. Teoksessa Hallberg, Pekka & Karapuu, Heikki & Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin & Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. *Perusoikeudet*. 2. uudistettu painos. WSOYpro oy, Helsinki. 227–280.
- Page, Robert 1984. *Stigma. Concepts in social policy* 2. Routledge & Kegan Paul plc, Great Britain.
- Ponnekas, Jouni & Korhonen, Sirpa & Kuhmonen, Hanna-Mari & Leinamo, Kari & Lundström, Niklas & Rehunen, Antti & Siirilä, Heli 2011. Maaseutukatsaus 2011. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisuja 3/2011. Tampereen yliopistopaino, Tampere.
- Pugh, Richard & Cheers, Brian 2010. *Rural social work. An international perspective*. The policy press, UK.
- Puupponen, Antti 2009. Maaseutuyrittäjyys, verkostot ja paikallisuus. Tapaustutkimus pienimuotoisen elintarviketuotannon kestävydestä Keski-Suomessa. Jyväskylän yliopisto, väitöskirja.
- Randall, Elizabeth & Vance Jr., Dennis 2012. *Directions in rural mental health practice*. Teoksessa: Lohmann, Roger A. *Rural social work practice*. Columbia university press, US.
- Roivainen, Irene 2016. *Yhteisöt ja yhteisösosiaalityön lähtökohdat*. United Press, EU.
- Saikku, Peppi & Kuivalainen, Susan 2013. Toimeentulotukityö kunnissa – organisointi, työnjako ja kokemukset. Teoksessa Kuivalainen, Susan (toim.) *Toimeentulotuki 2010-luvulla. Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen raportti 9/2013*. 115–150.
- Sipilä, Anita 2011. Sosiaalityön asiantuntijuuden ulottuvuudet – tiedot, taidot ja etiikka työntekijöiden näkökulmasta kunnallisessa sosiaalityössä. Väitöskirja, Itä-Suomen yliopisto.

- Sosiaalibarometri 2006. Hyvinvointipalvelujen tuottajien ajankohtainen tilanne ja näkemys kansalaisten hyvinvoinnista. Eronen, Anne, Londén, Pia, Perälähti, Anne, Siltaniemi, Aki, Särkelä, Riitta. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry.
- Sosiaalibarometri 2010. Ajankohtainen arvio kansalaisten hyvinvoinnista, palveluista ja palvelujärjestelmän muutoksesta. Eronen, Anne, Londén, Pia, Perälähti, Anne, Siltaniemi, Aki, Särkelä, Riitta. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto ry.
- Sosiaalibarometri 2016. Erityiskatsaus toimeentulosta ja sote-uudistuksesta. Eronen, Anne & Lehtinen, Timo & Londen, Pia & Perälähti, Anne 2016. SOSTE Suomen sosiaali- ja terveys ry, Helsinki.
- Stenlund, Antero 2017. Yrittäjyyden tuottaminen. Tavoitteena kyvykkyys, jota kilpailu edellyttää, osaaminen rakentaa ja itsenäisyys ilmentää. Väitöskirja, Lapin yliopisto.
- Toimeentulotukityön selvitysprojektin raportti 1996. Jos elämäntilanne niin vaatii. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Tuori, Kaarlo 2011. Sosiaaliset oikeudet. Teoksessa Hallberg, Pekka & Karapuu, Heikki & Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin & Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka. Perusoikeudet. 2. uudistettu painos. WSOYpro oy, Helsinki. 711–752.
- Tuori, Kaarlo & Kotkas, Tuomas 2008. Sosiaalioikeus. 4. uudistettu painos. WSOYpro, Helsinki.
- Van Oorschot, Wim 1995. Realizing rights: A multi-level approach to non-take-up of means-tested benefits. Aldershot, Avebury.
- Van Oorschot, Wim 2000. Who should get what and why? On deservingness criteria and the conditionality of solidarity among the public. *Policy & Politics*, 28, 1: 33–48.
- Virjo, Ilkka 2000. Toimeentulotuen alikäytön laajuus ja syyt. *Janus vol. 8 (1) 2000*, 28–44.
- Woods, Michael 2007. Redefining the Rural Question: The new politics of the rural and social policy. Teoksessa Giarchi, George Giacinto (toim.) *Challenging welfare issues in the global countryside*. Blackwell publishing. 1–17.

Virallislähteet:

- HE 309/1993 Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslain perusoikeussäännösten muuttamisesta 3.4 Perusoikeuksien sitovuus
- HE 217/1997 Hallituksen esitys toimeentulotukilainiksi
- HE 164/2014 Hallituksen esitys sosiaalihuoltolainiksi
- HE 102/1981 Hallituksen esitys sosiaalihuoltolainiksi
- STM 2013. Toimeentulotuki. Opas toimeentulotukilain soveltajille. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2013:4
- STM 2016. Sosiaalihuoltolaki. Soveltamisopas. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisu. Osoitteessa: http://stm.fi/documents/1271139/1352015/Sosiaalihuoltolain_soveltamisopas.pdf/cb12a5c4-9bfa-4983-adf6-94ca18815f1b Viitattu 23.3.2017

Oikeustapaukset:

- KHO 2012:95 Toimeentulotuki - Käytettävissä olevat varat - Omistuksessa oleva kiinteistö - Kiinteistön realisointi toimeentulotuen myöntämisen edellytyksenä - Aika taloudellisen tilanteen järjestämiseksi
- KHO 01/1344 Toimeentulotuki - Toimeentulotuen viimesijaisuus - Kannattamaton yritystoiminta - Oman elatuksen laiminlyönti - Käytettävissä olevat tulot

KHO 1472/01 Toimeentulotuki - Kannattamaton yritystoiminta - Perusosan alentaminen
- Oman elatuksen laiminlyönti

Muut lähteet:

- Iisalmen sanomat. Kriisituki. Osoitteessa: <http://www.iisalmentsanomat.fi/news/150-euron-kriisituki-htavuksi-on-jo-tiloja-joilla-ei-ole-rahaa-ruokaan/> Viitattu 21.4.2017
- Kela. Toimeentulotuki yrittäjille. Osoitteessa: <http://www.kela.fi/toimeentulotuki-yrittajat> Viitattu 21.4.2017
- Luke. Maatalouden kannattavuus. Luonnonvarakeskuksen tilastot. Osoitteessa: http://stat.luke.fi/maatalouden-kannattavuus-2015_fi Viitattu 4.5.2017
- Lähdesmäki, t., Hurme, P., Koskimaa, R., Mikkola, L., Himberg, T., 2012. Menetelmä polkuja humanisteille. Jyväskylän yliopisto, humanistinen tiedekunta. Osoitteessa: https://koppa.jyu.fi/avoimet/hum/menetelmapolkuja/menetelmapolku_aineiston-analyysimenetelmat/fenomenografinen-analyysi Viitattu 22.3.2017
- Mela. Välitä viljelijästä projekti etenee. Osoitteessa: <https://www.mela.fi/fi/ajankoh-taista/melan-maatalousyrittajia-tukeva-valita-viljelijasta-projekti-etenee> Viitattu 21.4.2017
- Talentia 2013. Sosiaalialan ammattieettiset ohjeet. Osoitteessa: <http://talentia.e-julkaisu.com/2017/eettiset-ohjeet/> Viitattu 21.4.2017
- SVT: Suomen virallinen tilasto: Väestörakenne [verkkójulkaisu]. Väestörakenne, laatuseloste . Helsinki: Tilastokeskus. Osoitteessa: http://www.stat.fi/til/vaerak/2004/vaerak_2004_2005-03-18_laa_001.html Viitattu 26.11.2016
- Terveiden ja hyvinvoinninlaitos 2011. Toimeentulotuki 2010. Suomen virallinen tilasto. Osoitteessa: http://www.stakes.fi/tilastot/tilastotiedotteet/2011/Tr43_11.pdf 13.11.2016
- Terveiden ja hyvinvoinninlaitos 2015. Toimeentulotuki 2015. Tilastoraportti. Viitattu 8.3.2017. Osoitteessa: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/131612/Tr19_16.pdf?sequence=4
- Yle uutiset. Osoitteessa: <http://yle.fi/uutiset/3-9273346> Viitattu 21.4.2017

Liite

Hei Maatalousyrittäjä!
Onko sinulla hetki aikaa?

Olen aiemmalta koulutukseltani agrologi ja opiskelen tällä hetkellä Lapin yliopistossa ja valmistun pian sosiaalityöntekijäksi. Halusin yhdistää kokemukseni agrologina nykyisiin opintoihini ja teenkin nyt lopputyötäni tekijöistä jotka vaikuttavat toimeentulotuen hakemiseen maatalousyrittäjien kohdalla. Jokaisella on lain mukaan oikeus toimeentulotukeen, kun ei itse meinaa pärjätä. Tutkimusten mukaan toimeentulotukea ei kuitenkaan aina haeta vaikka olisi tarve taloudelliselle tuelle. Minua kiinnostavaa miksi näin on ja haluaisinkin kuulla mitä juuri Sinä, maatalousyrittäjä, ajattelet toimeentulotuesta? Vaikuttavatko ammattisi yrittäjänä, asuinpaikkasi, läheisesi tai esimerkiksi kunnan palvelut siihen mitä ajattelet toimeentulotuen hakemisesta? Mitä tiedät toimeentulotuesta ja sen hakemisesta? Oletko tiennyt mahdollisuudesta hakea toimeentulotukea? Voit vastata omin sanoin ja kertoa kokemuksistasi ja ajatuksistasi, tai käyttää apuna alla olevia ehdotuksia. Kaikenlaiset vastaukset ovat tärkeitä, eikä oikeita vastauksia ole.

1. Et ole ajatellutkaan toimeentulotukea vaihtoehtona, vaikka on ollut taloudellisesti tiukkaa. Kerro minulle lisää! Miksi toimeentulotuki ei ole mielekäs vaihtoehto?
2. Olet harkinnut hakevasi toimeentulotukea, mutta et lopulta hakenutkaan. Mitä asioita ajattelit harkinnan aikana? Mikä vahvisti päätöksen?
3. Olet hakenut toimeentulotukea, kerro kokemuksestasi ja ajatuksista ennen ja jälkeen hakemisen. Saitko tarvitsemasi avun? Hakisitko uudestaan?

Kaikkia vastauksia käsitellään täysin luottamuksellisesti ja niitä käytetään lopputyössäni tieteelliselle tutkimukselle ominaisella huolellisuudella. Tämä tarkoittaa, että ainoastaan minä luen vastauksesi ja vastauksia käsitellään työssäni siten, että vastaajaa ei voi tunnistaa ja kaikki vastaukset hävitetään työn valmistuttua. Jos Sinulla herää kysymyksiä, haluat vastata sähköpostilla, tai haluat lisää tietoa, voit lähettää minulle sähköpostia osoitteeseen: _____

Kirjoita alle vastauksesi, pitkästi tai lyhyesti, ja paina sen jälkeen sinistä lataa-painiketta. Voit kirjoittaa omalla nimelläsi, jättää nimimerkin, tai vastata täysin nimettömänä. Kiitos ajastasi ja avustasi lopputyöni tekemisessä!